

प्रकरण तिसरे

**नसीमा हुरजूक यांच्या
व्यक्तित्वाची जडणघडण**

प्रकरण तिसरे

कधीकाळी आपण आत्मकथन लिहून असे लेखिकेला कधीच वाटले नाही. परंतु वेदना, दुःख, संघर्ष व कष्ट यांच्या झटापटीचे असामान्य जगणे नसीमा हुरजूक यांच्या वाट्याला आले आहे हा दीर्घ अनुभव असामान्य होता. एकटीचा होता. पण समाजाशी बांधिलकीचा होता. लेखिकेने अपंगांचे प्रतिनिधित्व करून त्यांच्यासाठी पुनर्वसन संस्था उभी केली. लेखिकेच्या सृजनशील व्यक्तिमत्त्वाची वाटचाल 'आत्मकथन' लिहिण्याची स्फूर्ती देण्याइतपत समर्थ झाली आणि एक समर्थ जीवनपट 'चाकाची खुर्ची' रूपाने उमटला तो पुढीलप्रमाणे -

३.१ बालपण

शरीराने अपंग झाल्यानंतर मनाने सामर्थ्यशील राहून आयुष्याला उभारी आणणाऱ्या झुंझार व्यक्तीच्या संघर्ष प्रवासाचे हे भावनात्मक कथन आहे. पण या एका मर्यादित वर्तुळापुरता हा संघर्ष नाही. आपली असहायता सह्य करण्याचा प्रयत्न करून इतर असहाय व्यक्तींना सहाय्य करून समर्थ करण्याचे व्रत घेतलेल्या व्यक्तीचा हा जीवनप्रवास एकटीचा रहात नाही. नदीचा उगम कुठेतरी उंच डोंगरदरीत होतो, खडतर उताराने तो खाली येतो, हळूहळू मोठा होत जातो. उगमापासून पठारापर्यंतचा जो निरागस, झुळझुळता व छोटा मर्यादित प्रवाह असतो. तसेच व्यक्तीचे बालपण असते. या बालपणात मोठेपणाच्या पाऊलखुणा दिसतात. 'मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात' ही म्हण त्या अर्थानेच आली.

वेधक स्वभाव वैशिष्ट्ये -

नसीमा हुरजूक यांच्या आत्मकथनात त्यांनी त्यांच्या बालपणातील घटना-प्रसंगांच्या आठवणी सांगितल्या आहेत. त्यावरून त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या जडण-घडणीच्या काळातच त्यांची स्वभाव वैशिष्ट्ये लक्षवेधक ठरतात. आपले जीवन, आपले अनुभव समाजापर्यंत, विशेषतः अपंगापर्यंत पोहचले पाहिजेत या भूमिकेतून या आत्मकथनाची निर्मिती आहे आणि आत्मकथनाच्या प्रारंभीच लेखिकेच्या बालपणाचा हळूवार-भावनाशील भाग येतो.

१. प्रेमळ कुटुंबिय -

आपल्या कुटुंबात आई-वडिल, भाऊ-बहिण यांच्यात फक्त आपणच रंगाने काळे आहोत. ही वेगळेपणाची व कमीपणाची जाणीव, बालबुद्धीच्या तर्कातून आपण खरोखरीच या कुटुंबातील नाही. या विचारापर्यंत पोहचली होती हे सांगतात. त्यात त्यांच्या आत्यंतिक प्रेमळ कुटुंबियांची माहिती मिळते. लेखिका नववीत येईपर्यंत तिला आपल्या कुटुंबात तीन सावत्र भावंडे आहेत याची माहिती नव्हती. एवढे हे प्रेमळ व एकात्म झालेले कुटुंब होते. पण लेखिकेच्या न्यूनगंडातून मानसिक अपंगत्व निर्माण झाले होते ते कोणालाच कळले नव्हते.

२. अबोल सोशिकता -

बालपणी लेखिका खूप अबोल स्वभावाच्या असल्यामुळे चूक असो अगर नसो त्यांना मार खावा लागत असे. त्यांच्यामध्ये मारणाऱ्याचा हात धरण्याचे धाडस नसायचे. रागही शब्दात व्यक्त करायचा नाही. तांदूळ निवडण्याचे काम काढून आपला राग शांत करायचा मार्ग लेखिका अवलंबित असे. काळेपणाची चर्चा बालपणी लेखिकेला जिव्हारी लागत असे. त्यामुळे घरी पाहुणे आले की लेखिका अंधान्या खोलीत एकटीच जाऊन बसे. एकट्याने आपले दुःख सहन करण्याची वृत्ती लेखिकेच्या स्वभावात बालपणातच दिसून येते. त्याबरोबरच मानसिक दुबळेपणा जोपासला जात होता, असे दिसते. आपल्या बालपणात आपल्या काळ्या रंगावरून मिळालेल्या लोकांच्या प्रतिक्रियांचा आपल्या बालमनावर कसा परिणाम होत असे हे मोठेपणी मात्र बालमानसशास्त्राचा आधार घेऊन लेखिकेने आपल्या बहिणीस बोलून दाखविले. कारण लेखिकेसारखी सावळ्या रंगाची मुलगी बहिणीस आहे. या प्रसंगावरूनही नसीमा दिदीच्या संवेदनशील मनाची साक्ष पटते.

३. उच्च विचारशीलतेचा संस्कार -

आपल्याबरोबर शिकत असलेल्या मुलांचे थाटामाटाचे राहणीमान पाहून बालपणी लेखिकेने आपल्या वडिलांना “असं का ?” असा तुलनात्मक प्रश्न विचारला होता. तेव्हा वडिलांची ज्ञानपिपासू, स्वाभिमानी, कर्तव्यनिष्ठ व उदात्तवृत्ती त्यांच्या स्पष्टीकरणातून लेखिकेच्या प्रत्ययाला आली. त्यांनी आपल्या वडिलांच्या मनाची श्रीमंती स्वीकारली. स्वतःला कधीच ‘गरीब’ मानले नाही. बालपणातच उच्च विचारशीलतेची बीजे लेखिकेच्या स्वभावात रूजत गेली.

४. श्रमप्रतिष्ठेचे बाळकडू -

लेखिकेचे कुटुंब तसे बऱ्यापैकी मोठे. त्यांच्या आईवडिलांनी सर्वांना कामाची सवय लावली होती. कामाच्या पाळ्या ठरलेल्या असत. स्वच्छता, टापटीप आणि शिस्त सर्व भावडांना अंगवळणी पडली होती. या कामाच्या शिस्तीचा लेखिकेच्या मोठेपणी वसतिगृह चालविताना उपयोग होतो. बालपणी आपल्या घरात धुण्याभांड्याला, साफसफाईला व फरशी पुसण्याला बाई नव्हती हे सांगायला आज त्यांना अभिमान वाटतो. श्रमाची प्रतिष्ठा त्यांना बालवयातच संस्कारातून शिकविली गेली होती.

वडिल आठवड्यातून एक दिवस रविवारी आईला घरकामापासून मुक्तत देत असत. तो दिवस वडिल आणि भावंडांबरोबर घरकाम व स्वयंपाक करण्यात किती आनंदात जात असे हे लेखिका सांगतात. कौटुंबिक प्रेम, सहजीवन आणि सुसंस्कारांनी लेखिकेचे बालपण आनंदात गेले. 'सुंदर दिन हरपले' म्हणण्या इतपत लेखिकेचा बालपणातील काळ गेला.

५. प्रखर तत्त्वनिष्ठा -

जयसिंगपूरला असताना पाचवीत आणि सहावीत घडलेले दोन प्रसंग लेखिकेने सांगितले आहेत. एका सरांनी एका मुलाला शिक्षा केली म्हणून गुंड मुलांनी ठरविले की, वर्गात तासाला कोणीच बसायचे नाही. सर्व मुलांवर हा एकप्रकारे दहशतवादी दबाव होता. काही गुंड मुलांची आज्ञा वर्गातील सर्व मुलामुलींनी ऐकावी याविषयी लेखिका मनातून प्रचंड चिडते. एवढेच नव्हे तर ती बाकावर बसून राहते. तास बुडवून बाहेर फिरणे तिला रूचत नव्हते. आपल्या आईवडिलांना ते आवडणार नाही. आपल्या अभ्यासाचे नुकसान योग्य नाही आणि तासाला न बसून सरांचा अपमान करणे ही लेखिकेला मान्य नव्हते. आपल्या मैत्रिणींना लेखिकेने आपली भूमिका पटवून दिल्यावर त्याही वर्ग सोडून गेल्या नाहीत. पण त्या तासाला सरच आले नाहीत हे लेखिकेला दुर्दैवाचे वाटते. या प्रसंगातून लेखिकेच्या अंगी असलेली कर्तव्यनिष्ठा, माता-पित्यांविषयीचा व गुरुविषयीचा आदर आढळतो. लेखिकेची सत्य आणि प्रामाणिकपणावर असलेली निष्ठा प्रसंगामुळे स्पष्ट होते.

६. समजस मैत्रीभाव -

बालसुलभ वृत्तीतून मैत्रिणींबरोबर लेखिका एकदा पुलावर जाते. नदीला पूर

आलेला, पाणी रूळाला पोहचलेले आणि अचानक रेल्वे आल्याची आरोळी येते. प्रसंग बाका होता जिवाच्या आकांताने पळाल्यामुळे दुर्घट प्रसंग टळला. त्यावेळी लेखिकेची बहिण रेहाना काळजीने तेथे धावत येते. आपली बहिण सुखरूप पाहून तिला बरे वाटते. तिने घरात आईला याविषयी काही सांगू नये म्हणून लेखिका तिला विनविते. त्या आता एकमेकींना समजून घेणाऱ्या मैत्रिणी झाल्या होत्या. आईला आपल्यामुळे काळजी लागू नये असे लेखिकेला वाटत असे.

७. कलासक्ती -

लेखिकेने नांदेडला सातवीत असताना शाळेतील कार्यक्रमात नाचात भाग घेऊन बक्षीस मिळविले होते. जयसिंगपूरला आल्यावर लेखिकेने नाचाच्या स्पर्धेसाठी आपले नाव दिले. तिची निवडही झाली पण घरी आल्यावर आईने नकार दिल्यामुळे तिच्या सरांनी घरी येऊन तिच्या बाबांना सांगून परवानगी मिळविली. त्या नाचात लेखिका राधा होऊन नाचली. त्यात गाणे होते, कॉमेंट्री होती. लेखिकेला नृत्यकला खूप आवडत असे. आपल्या मुस्लीम धर्मात स्त्रियांनी नाचणे वाईट समजले जाते हे आपल्या मैत्रिणींना सांगणे लेखिकेला शक्य झाले नाही. आपली मोठी बहिण सातवीनंतर 'मोठी झाली' म्हणून तिची शाळा बंद करण्यात आली याचीही लेखिकेला खंत वाटते. शिक्षण आणि नृत्याचे आकर्षण लेखिकेच्या बालपणात जबरदस्त होते. कोणत्याही कारणाने ते बंद होण्याची एक सुप्त भीती या मुलीच्या मनात जाणवत असे.

८. अशुभाचा संकेत -

बालपणात लेखिकेने उत्स्फूर्तपणे नाचात भाग घेणे. घरच्या नकाराचा सरांच्या शिफारशीने होकार होणे, नाचाच्या प्रॅकटीसमध्ये रमून जाणे आणि नाचाच्या मुख्य कार्यक्रमात नाच सुरू झाल्यानंतर अचानक कडाडकड आवाजा होऊन स्टेज कोसळणे हा प्रसंग धक्कादायक आहेच पण लेखिकेच्या आनंदी, कलाप्रिय, खेळकर बालपणाला कलाटणी देणारा आहे. लेखिका स्टेज कोसळले तेव्हा थोडावेळ जाजमासहीत खाली झोळीत लटकत राहिली. वडिलांसहित अनेकजणांनी तिला वर घेतले. स्टेज पुन्हा तयार झाला. पुढचा नाच सुरू झाला तेव्हा लेखिकेला ते खटकले. त्यांचा स्पर्धेचा नाच होता. तयारी चांगली झालेली होती. लेखिकेने आपला नाच व्हायलाच पाहिजे असा आग्रह धरला. त्याप्रमाणे तो उत्तमरित्या सादर झाला. नाचाला पहिलं बक्षीस मिळालं.

लेखिकेच्या मनावर हा प्रसंग कोरला गेलेला आहे. लेखिकेचा कलासक्त जिद्दी गुणविशेष प्रकर्षाने जाणवतो.

९. संवेदनशीलता व सृजनशीलता -

लेखिकेच्या जीवनातील हा अखेरचा नाच. कोसळल्यावरही उसळण्याचा दुर्दम्य आशावाद या प्रसंगात दिसतो. त्याबरोबरच आपल्याला नृत्यसाधना पुढे करता आली नाही, आपली नृत्यकला खरोखरच बक्षिसाला पात्र होती का हेही समजले नाही म्हणून आजही लेखिका संवेदनशील होताना दिसतात. लेखिकेने म्हटले आहे, “आमच्या नाचाला पहिलं बक्षीस मिळालं, पोरला पाडलं म्हणून रागावलेल्या बाबांना खुश करण्यासाठी की, पडूनही जिद्दीने परत उभं राहून नाच पूर्ण केला म्हणून ? कौतुक म्हणून की, खरोखरीच पहिल्या बक्षिसाला आमचा नाच पात्र होता ? या प्रश्नांचे उत्तर अजून मला मिळालं नाही. माझ्या नाचाची कला कोणत्या दर्जाची होती हे माझं मला कधीच पारखता आलं नाही.” या प्रतिक्रियेतही आपल्या ज्ञानाला, केलेला कसोटी लागावी ते पारखून घेता यावे अशा कसोटीची ओढ आहे. अजूनही चित्रपटगृहात, टीव्हीवर नाच बघताना, सुधा चंद्रनचा नाच बघताना लेखिकेला नृत्याची मनस्वी उर्मी येते. थोड्या वेळापुरते तरी पायाला स्पर्शज्ञान यावं, आपण थोडं नाचावं, ठेका धरण्यापुरती तरी पायाची हालचाल व्हावी असा कारुण्यपूर्ण स्वप्निल हळवेपणा लेखिकेला येतो. आपल्या नाचाचा एकही फोटो नाही याचे दुःख वाटते. यावरूनही लेखिकेच्या व्यक्तिमत्त्वातील कलावंताची मनस्विता वाचकांना अस्वस्थ करते आणि त्याहून सुन्न करणारी एक घटना या आत्मकथनात आली आहे. जयसिंगपूरहून कोल्हापूरला आल्यानंतर लेखिकेला शाळेतील गॅदरिंगमध्ये आपल्या गुपची एकांकिका बसवण्याची संधी मिळाली. लेखिका म्हणते, “ती एकांकिका मीच निवडली, नव्हे, दैवानं ते घडवून आणलं असं म्हणायला हवं. “मूकम करोति वाचालम्, पंगु लंघयते गिरीम्” ही ती एकांकिका.” शाळेच्या एका साध्या कार्यक्रमात ती सादर करून गुपने शाबासकी मिळविली.

१०. झुंजार साधकाची वृत्ती -

लेखिका जयसिंगपूरहून कोल्हापूरला आल्यानंतर शाळेच्या तिमाहीत संस्कृतमध्ये कमी मार्क्स पडल्याबद्दल संस्कृतच्या सरांनी कानउघडणी केल्याचा प्रसंग

सांगितला आहे. अगोदर संस्कृत विषय नसल्याने खरे तर त्यांना पेपर चांगला लिहिता आला नव्हता. पण लेखिकेने सरांचे आव्हान स्वीकारून आपली बहिण रेहानाकडून संस्कृत शिकून घेऊन जिद्दीने संस्कृतमध्ये पन्नास-साठपर्यंत मजल मारली. हार मानायची नाही, जिद्दीने एखादी गोष्ट साध्य करायची, त्यासाठी साधनेची पराकाष्ठा करायची असा झुंजारपणा लेखिकेच्या स्वभावात बालपणातच आढळतो.

खेळ असो की अभ्यास गुरुजनांनी दाखवलेली नापसंती लेखिकेला आव्हानात्मक वाटत असे आणि त्या जिद्दीने यश मिळविण्यास सिद्ध होत. त्यामुळे आज्ञाधारक विद्यार्थिनी म्हणूनही त्यांची प्रतिमा तयार झाली होती.

११. आत्मविश्वास -

बालसुलभ खट्याळपणा, खोडकरपणा आणि विनोदीवृत्ती लेखिकेमध्ये होती. वेळ, प्रसंग, व्यक्ती व तिचा मूड पाहून आपल्या स्वभावाला मुरड घालण्याची उपजत बुद्धीही या मुलीकडे दिसून येते. खेळाची आवड होती पण पाठीचं दुखणं सुरू झालं. पी.टी., खो-खो, कबड्डी, थ्रो-बॉल अशा सर्व खेळांवर डॉक्टरांनी बंदी सांगितली. तरीही घरात न कळेल अशी एन.सी.सी. ऐवजी पी.टी. लेखिकेने स्वीकारली. पी.टी.च्या लिडर म्हणून निवडून आल्या. बेस्ट लिडर म्हणून बक्षीसही मिळवलं. लिडरशीप करताना माणसाचा आत्मविश्वास वाढतो याचा अनुभव लेखिकेने त्या वयात घेतला.

पुढील आयुष्यात वेदना सहन करण्यासाठी सोशिकता, आत्मविश्वास, चिकाटी, जिद्द, समजुतदारपणा, नेतृत्वाचे गुण, मित्रत्वाचा जिव्हाळा, सचोटी त्यांना हवी होती. त्यांच्या बालपणात या सद्गुणांचा गुणसमुच्चय त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वात कोवळ्या, अलवार पण स्पष्ट अशा स्वरूपात होता याचे प्रत्यंतर त्या बालपणातील अनेक घटनाप्रसंगातील त्यांच्या कृती-वृत्ती-उक्तीतून दिसून येते.

१२. आत्मभान व ध्येयनिष्ठा -

वास्तवाचे योग्य भान ठेवून ध्येय ठरवायचे आणि चिकाटी, जिद्दीने ध्येयपूर्तीसाठी साधना करायची, झुंज द्यायची आणि मार्ग कापून ध्येयमंदिर गाठायचे असा या व्यक्तिमत्त्वाचा स्थायीभाव आहे. सुंदर स्वप्न वास्तवात उतरविण्यासाठी बेभान होऊन कार्यरत होताना वास्तवाचे भान आणि आत्मभान त्या कधीच विसरत नाहीत. याच्या पाऊलखुणा त्यांच्या बालपणातील घटना-प्रसंगांच्या आठवणीत वाचकांचे लक्ष वेधून

घेतात. त्यांच्या स्वभाव विशेषांनीच त्यांच्या अपंग, खडतर आयुष्याला असंख्य अपंगांच्या आयुष्याचा आधारस्तंभ बनविले.

तात्पर्य -

लेखिकेच्या बालपणातच त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वातील अनेक वैशिष्ट्ये जाणवतात. एका सुशिक्षित सुसंस्कृत व संस्कारशील अशा प्रेमळ कुटुंबात त्या वाढल्या. स्वतःमधील गुणवत्ता कसोटीने पारखून घेण्याचा आग्रह, अबोल पण विचारी स्वभाव, उच्चतम विचार आचाराची ओढ, कला, खेळ-ज्ञान यांच्या साधनेत रस, इतरांना सहकार्य करण्याची उर्मी, सृजनशील नेतृत्वाने गुणविशेष त्यांच्या बालपणातील जीवनप्रवासातच उमटले आहेत. खरे तर बालपणी केवळ सावळ्या रंगामुळे होणाऱ्या चर्चेमुळे लेखिका स्वतःला खूप कमी लेखत होत्या. मनातच कुढत होत्या. त्या न्यूनगंडाने त्यांच्या मनालाच एक प्रकारचे अपंगत्व आले होते. शाळेमध्ये त्यांच्यातील कलागुणांना वाव मिळू लागल्याने त्या मानसिक अपंगत्वातून बाहेर पडतात न पडतात तोच त्यांच्यावर शारीरिक अपंगत्वाचे आक्रमण हळूहळू होऊ लागले. अशा अवस्थेत त्यांच्या मनाचे अपंगत्व वाढण्याऐवजी ते कमी होऊ लागल्याचे आढळते.

३.२ तारूण्य

“आकांक्षा पुढती जिथे गगन ठेंगणे” अशी महत्त्वकांक्षा पूण करण्याचं वय म्हणजे तारूण्य ! बालपणाच्या आठवणी डोळ्यात साठवून तारूण्यामध्ये केलेला प्रवेश हा मनामध्ये उत्सुकता, नाविन्य कुतुहल निर्माण करतो. अशा फुलपाखरासारख्या तारूण्यामध्ये नसीमा हुरजूक या आपल्या अपंगत्वामुळे पूर्णपणे उन्मळून पडतात. त्यामधून उठून आपले नवीन असे जग बनवतात. त्यांच्या जगामध्ये अपंगांसाठीची स्वप्ने आहेत. त्यांच्यासाठीचा अतोनात केलेला स्वतःच्या अपंगत्वाशी संघर्ष आहे.

लेखिकेच्या तारूण्यामध्ये असे बरेच घटना-प्रसंग घडले आहेत. ज्यामुळे लेखिकेचे आयुष्यच बदलून गेलेले आहे. तारूण्याच्या सुरुवातीलाच पाठीच्या दुखण्याने लेखिकेचा जीव त्रासला आहे. हे पाठीचे दुखणे बरेच दिवस चालल्याने या दुखण्याच्या काळामध्ये बऱ्याच गोष्टींना लेखिकेला मुकावे लागलेले आहे. शाळेचे शेवट शेवटचे दिवस हे वेदनामय दुखण्यात गेलेले आहेत. एस.एस.सी.च्या निकालानंतर लेखिकेला आपल्या मोठ्या बहिणीसारखे डॉक्टर होण्याची इच्छा असते. पण एस.एस.सी.ला

मिळालेले कमी मार्क आणि वेदनामय पाठीच्या दुखण्याने डॉक्टर राहिले पण निदान नर्स तरी व्हावे ही इच्छा अपूर्ण राहिली. लेखिका राजाराम कॉलेजला आर्ट्सला प्रवेश घेतात. अशा मनाविरुद्ध घडणाऱ्या गोष्टींमुळे लेखिकेचे मन नाराज होते.

लेखिकेचा कॉलेजच्या दुनियेत झालेला प्रवेश हा उत्सुकता निर्माण करणारा असा आहे. चार वर्षे मुलींच्या शाळेत झालेले शिक्षण ज्यामुळे मुलांबरोबर वावरायचे कसे हा पडणारा प्रश्न तसेच बहिण रेहानाने सांगितलेले स्वतःचे अनुभव ज्यामुळे लेखिकेच्या मनात भिती व उत्सुकता असते. आईने दिलेली शिकवण अशा गोष्टी बरोबर घेऊन लेखिका कॉलेजला जाते. कॉलेजच्या पहिल्याच दिवशी जीवलग असणाऱ्या मैत्रिण तिच्याबरोबर अगदी क्षुल्लक कारणाने भांडतात आणि वर्षभर तिच्याबरोबर बोलतही नाहीत. यावरून लेखिकेचा बालिश स्वभाव गेलेला दिसत नाही. असे काही प्रसंग आहेत की ज्यामध्ये लेखिका घरातल्यांच्या विरुद्ध वागतात. कॉलेजमध्ये एन.सी.सी. न घेता आपल्या सोईनुसार पी.टी. घेऊन डॉक्टरांचा सल्ला झुगारून लेखिका पी.टी. ची हौस भागवते. पी.टी. च्या लिडरच्या निवडणुकीमध्ये भाग घेऊन सर्वात जास्त मत मिळवून लेखिका विजयी होते. वर्षअखेरीस बेस्ट लीडरचं बक्षीस ही मिळविते. स्वतःच्या इच्छेनुसार स्वतःला सिद्ध करताना स्पर्धाकाची नेतृत्वाची इमेज लेखिकेने निर्माण केलेली आहे.

तारुण्यामध्ये लेखिकेला प्रत्येक प्रसंगांमध्ये आपल्या दुखण्याला सामोरे जावे लागलेले आहे. हे दुखणे काही काळानंतर डोके वर काढते. कॉलेजमध्ये दोरीच्या उड्या मारताना आलेली कळ, बहिणीबरोबर भांडणात पाठीवर पडल्याने लेखिकेला झालेल्या वेदना या मरणप्राय आहेत. या वेदना वाढत गेल्याने लेखिकेला जायावरून हालताही येत नव्हते. पायाच्या हालचाली बदलल्या, युरिन प्रॉब्लेम नवीनच सुरू झाला. या दुखण्यामध्ये लेखिका बरेच दिवस झोपूनच असते. नंतर काही प्रसंगांमधून परत दुखणे चालू व्हायचे, परत अंधरूण असे बऱ्याच वेळा झालेले आहे. अनेक प्रकारचे इलाज केले तरी दुखण्यावर काहीच परिणाम होत नव्हता. एक्स-रे काढले पण त्यामध्ये काहीच निदान झाले नाही. डॉक्टरांना योग्य निदान करता न आल्याने लेखिकेचे दुखणे हे काल्पनिक असल्याचे त्याच्यावर मानसोपचार करावेत असा डॉक्टरांनी सल्ला दिला. लेखिकेच्या पाठीच्या दुखण्याचे मूळ स्पायनल कॉर्डमध्ये असल्याचे डॉक्टरला उमगले नसल्याने लेखिका कायमचा पॅराप्लेजिक पेशंट झालेल्या आहेत.

लेखिका आपल्या पाठीच्या दुखण्यामुळे होणाऱ्या वेदनेमुळे सारख्या रडत होत्या तेव्हा एकेदिवशी लेखिकेचे वडिल लेखिकेवर रागवतात, लेखिका स्वतः रडून इतरांना रडवते. अशामुळे सर्व घर दुःखी होते. वडिल सांगतात, रडून दुःख, संकट संपणार असती तर सर्वजणच रडलो असतो. हसून वातावरण प्रसन्न ठेवावे, आपण हसावे, इतरांना हसवावे म्हणजे आलेल्या संकटांना तोंड देण्याची शक्ती मिळते. यानंतर लेखिका निश्चय करते त्यानंतर स्वतःच्या दुःखाबद्दल लेखिका कोणासमोर रडत नाहीत. अशा प्रसंगामधून लेखिका वास्तवाचा विचार करू लागते. लेखिकेला मिळालेली व्हीलचे अरवरून इकडे-तिकडे फिरताना लेखिकेला बरे वाटे. त्यामुळे लेखिका हिंडू-फिरू लागल्यामुळे मनात कुढत राहणे संपते, थोडा उत्साह येतो.

पॅराप्लेजिक झाल्यानंतर लेखिकेला असे वाटत होते की, लहानपणी गोष्टीत वाचले होते की एका राजाला कोणीतरी शाप दिल्यावर त्याचे अर्ध शरीर दगडाचे झाले होते आणि तो एकाच जागी अनेक वर्षे खिळून राहतो मग कोणीतरी येते आणि उःशाप मिळून तो परत पूर्ण माणूस बनतो. पण लेखिकेचे दुखणे हे राजाच्या दुखण्यापेक्षा वेगळे असते. लेखिकेच्या कमरेच्याही वरपासून खाली तळपायापर्यंत अर्ध शरीर दगडाचे झाल्याने गोष्टीतला राजा उभा होता पण लेखिका मात्र बिछान्यावर आडव्या होत्या. लेखिकेचे दगडाचे अर्ध शरीर जिवंत होणार नव्हते. याची लेखिकेला जाणीव झाली. या आजारामध्ये लेखिकेला लघवी-संडासची संवेदना नसल्याने लेखिकेचे सर्व विधी अंथरूणातच होत असत. लेखिकेच्या सेवेसाठी चार-चार लोक लागत. या आजारपणामध्ये लेखिकेच्या कुटुंबातील लोकांनी खूप त्रास सहन केला. लेखिकेला आपल्यामुळे आपल्या घरातील लोकांना झालेला त्रास पहावत नाही. त्यासाठी लेखिका देवाजवळ बोलत असत, माझ्या पायाला संवेदना तरी दे, स्वतःचे विधी स्वतः बाथरूम-संडासपर्यंत जाऊन करण्याची, आईला त्रास न देण्याइतपत तरी ताकद ते किंवा लवकर मरण दे ! लेखिकेला स्वतः कोसळताना स्वतःला सावरायचे कसे याचा मार्ग सापडत नव्हता. वेदना व परावलंबित्व यामुळे लेखिका अनेकदा निराशेच्या टोकापर्यंत पोहचत असे.

लेखिकेच्या पाठीमागे जणू संकटेच लागलेली आहेत. तसेच काही घडलेले आहे.

लेखिकेचे पाठीचे दुखणे, लेखिकेचे पॅराप्लेजिक आजारपण उद्भवने, लेखिकेच्या वडिलांचा मृत्यू, १९६७ साली झालेला भूकंप यामुळे जणू संकटांची मालिकाच लेखिकेच्या जीवनात चाललेली आहे असे वाटते. तारूण्यामध्ये स्वप्ने ही फुलण्याआधीच कोमेजलेली आहेत. तारूण्याची स्वप्ने बघण्याअगोदर आजाराने घाव घातला त्यामुळे दुसरे काही सुचतच नाही. वडिलांच्या मृत्यूमुळे कुटुंबावर ओढवलेले संकट यासंकटाला सामोरे जात लेखिका कुटुंबियांना आधार देते. स्वतःचे अपंगत्व बाजूला ठेऊन आईला धीर देते. त्यांनतर आलेले संकट हे भूकंपाचे, या भूकंपामध्ये सर्व नष्ट होणार आणि आपण सर्व सुटणार अशा गोड समजुतीवर लेखिकेचे कुटुंबिय राहतात. लेखिकेला एकटीला भूकंपाच्या वेळी न ठेवता सर्व कुटुंबिय लेखिकेला नेण्यास पलंगाजवळ येत याचा लेखिकेला राग येतो. हे लोक स्वतःचा जीव धोक्यात घालून लेखिकेला वाचवण्याचा प्रयत्न करतात. यावरून लेखिकेच्या कुटुंबियांचे लेखिकेवरती असणारे प्रेम दिसून येते.

लेखिकेच्या तारूण्यामध्ये अनेक घटना-प्रसंगामधून लेखिकेचा अपंगत्वाशी संघर्ष दिसून येतो. वयाच्या सोळा-सतराव्या वर्षी लेखिका अपंगत्वाच्या अनुषंगाने येणाऱ्या संकटांना सामोरी जाते. कुटुंबातील लोकांची मने समजून घेणाऱ्या लेखिकेला स्वतःचा अपंगत्वामुळे घरातील लोकांना होणारा त्रास सहन होत नाही. अशामध्ये लेखिकेला बाबूकाका दिवान भेटतात. त्यांचे मार्गदर्शन मिळते. त्यामुळे लेखिका लगेच स्वतःमध्ये बदल घडवून आणू शकते. एवढ्या झटपट झालेला बदल सर्वांना धक्का देतो. अंधरूणाला खिळलेली लेखिका स्वतःच्या दुःखामध्ये सुन्न राहणारी लेखिका, अचानक निराशेच्या गर्तेतून बाहेर निघते. बाबूकाकांमुळे लेखिकेचे बदललेले तारूण्यातील दिवस हे पुढील वाटचालीसाठी उपयोगी ठरलेले आहेत.

लेखिका आपले अपंगत्व अटोक्यात आणते ते बाबूकाकांच्या मदतीने त्यांच्या मार्गदर्शनामुळे. बाबूकाका दिवान हे स्वतः पॅराप्लेजिक पेशंट असूनही त्यांच्यामध्ये असणारा बुलंद माणूस लेखिकेला प्रेरणा देतो. बाबूकाकांच्या सहवासात राहून लेखिका अनेक अडचणींवर विजय मिळविते. आपल्या अपंगत्वातून आपण मानसिक, शारीरिकदृष्ट्या कसे बाहेर यायचे हे बाबूकाकांनी लेखिकेला शिकवले आहे. लेखिकेला शिक्षण घेण्यासाठी मदत करतात. त्यामुळे अनेक अडचणींना सामोरे जात लेखिका आपले शिक्षण पूर्ण करते. बी.ए. ला ऑनर्स मिळवते. यामध्ये लेखिकेचे परिश्रम आणि बाबूकाकांचा

पाठींबा, आशीर्वाद असल्याने लेखिका यशस्वी होते. देवदूत जादूची कांडी, गॉडफादर, फिलॉसॉफर, गार्ड आ अनेक भूमिका बाबूकाका या एकाच व्यक्तिमत्त्वात लेखिकेला भेटतात.

बाबूकाका अपंगांच्या पुनर्वसनाचे काम करत असत त्यामुळे इतर बांधवांना अपंगांसाठी कार्य करण्यास सांगत. बाबूकाकांचे भाषण ऐकताना लेखिकेचे मन रोमांचित होत असे. बाबूकाकांच्या भाषणांमधून इतर अपंगांविषयी कळल्याने इतर अपंग आपल्यापेक्षा वाईट परिस्थितीमध्ये जगत आहेत ही जाणीव झाल्याने अपंग आपल्यापेक्षा वाईट परिस्थितीमध्ये जगत आहेत ही जाणीव झाल्याने लेखिकेच्या मनामध्ये अपंगांचे पुनर्वसन करण्याचा विचार येतो आणि लेखिका एवढ्या लहान वयामध्ये अपंग पुनर्वसन संस्थेमध्ये काम सुरू करते. बाबूकाकांच्या प्रेरणेने लेखिका क्रीडा स्पर्धांमध्ये भाग घेते. या क्रीडा स्पर्धा यशस्वी करून घेते. यानंतर लेखिकेचे जीवन बदलून गेले. लेखिका बाबूकाकांच्या सहवासामध्ये जासत दिवस राहते. त्यामुळे त्यांचे खरे जगणे जवळून पाहिल्याने लेखिकेचे आयुष्य बदलून गेलेले आहे.

बाबूकाकांच्या प्रेरणेने लेखिकेचे आयुष्यच बदलल्यामुळे लेखिका पाठीच्या दुखण्याने त्रस्त असूनही आज स्वतः नवीन संस्था चालवितात. क्रीडा स्पर्धांमध्ये भाग घेण्यासाठी स्वतः होऊन सहभागी होतात आणि यशस्वी होऊन येतात. अशाप्रकारे लेखिकेचे तारुण्य दुःख संघर्ष व आव्हानातून उभे राहिले आहे. प्रतिकूल परिस्थितीमध्ये लेखिका तग धरून राहिल्यामुळे आज लेखिका या एक यशस्वी, सृजनशील, उमद्या व्यक्तिमत्त्वाच्या संस्थाचालिका म्हणून सर्वज्ञात झाल्या आहेत.

३.३ जीवन संघर्ष

लहानमोठे चढउतार प्रत्येकाच्या आयुष्यात येत असतात. सुख-दुःख हे ऊन सावलीसारखे एकापाठोपाठ येत असतात. म्हणून कोणी दुःखाच्या वेळी जीवन जगण्याचे सोडत नाही तर त्या दुःखाला सामोरे जात येणाऱ्या सुखाची वाट बघतो. बऱ्याच वेळा असे घडते की संघर्ष करूनच एखाद्याला आपली हयात घालवावी लागते. सुरुवातीपासून शेवटपर्यंत जणू संघर्ष करण्यात एखाद्याचे आयुष्य जाते. याचप्रकारे जगणे नसीमा हुरजूक यांच्या वाट्याला आलेले आहे.

लेखिकेचे अपंगत्व हाच मोठा अपघात होता. त्याच्याशी संघर्ष, त्यालाच आव्हान व

त्याच्याशी तडजोड असा हा जीवन संग्राम घडत गेला. त्यातून यश मिळवून त्यांनी आपल्यासारख्या अपंगांसाठी आपले पुढील आयुष्य दिले आहे. स्वतःसाठी कोणीही जगेल पण दुसऱ्यासाठी जगणारी काही थोडीच माणसे आज आपण पाहतो. जसे की झाड उन्हात उभे असले तरी पांथस्थांना त्याची सावली मिळते त्याप्रकारची जीवनशैली लेखिकेने बनविली आहे. आयुष्यामध्ये आलेल्या नवीन नवीन गोष्टींचा अनुभव लेखिकेने घेतलेला आहे. लेखिकेच्या जीवनात संघर्ष एवढ्या मोठ्या प्रमाणात येऊन गेलेला आहे की, दुःखाचे क्षण अनुभवता अनुभवता सुखाचे क्षण कधी येऊन गेले कधी कळलेच नाही. संकटे हेच शिक्षक मानून प्रत्येक संकटाला सामोरे लेखिका गेलेली आहे. जीवनात बऱ्याच संकटांनी लेखिकेला घडवलेले आहे. ज्या संकटांमधून लेखिका सोलून-सलाखून निघालेली आहे.

लेखिकेच्या मनामध्ये अपंग पुनर्वसनाचे विचार घोळत असत. कारण की, आपल्या गावात, महाराष्ट्रात, भारतात असंख्य अपंग आपल्यापेक्षा वाईट परिस्थितीमध्ये जगत आहेत. त्यांच्यासाठी पुनर्वसनाचे कार्य करावे असे लेखिकेला वाटल्यानेच 'हेल्पर्स ऑफ दि हॅण्डिकॅप्ड, कोल्हापूर' ही संस्था स्वतः नसीमा हुरजूक, रजनी करकरे, श्रीमती विजयादेवी घाटगे आणि सौ. सुहासिनी देवी घाटगे यांच्या मदतीने १९८३ साली संस्था सुरू केली. लेखिकेच्या स्वभावानुसार कोणी अपंग व्यक्ती दिसली तर त्या अपंग व्यक्तीची अडचण व गरज जाणवली की त्या व्यक्तीला सहकार्य करण्याचे काम लेखिकेने केलेले आहे. त्या अपंगांचे जीवन सुसह्य करण्यासाठी लेखिकेने आव्हानांचे अकाश पेलले आहे. अशा अपंगांना मदत करणे त्यांचे पुनर्वसन करणे हेच लेखिकेच्या जीवनाचे ध्येय आहे.

'चाकाची खुर्ची' या आत्मकथनामध्ये लेखिकेने केलेला संघर्ष हा आपल्या स्वप्नांसाठी केलेला आहे. आपले स्वप्न अस्तित्वात आणण्यासाठी लेखिका अतोनात कष्ट घेते. अपंगांचे पुनर्वसन करण्याचे स्वप्न पाहणाऱ्या लेखिका अपंगांचे शारीरिक पुनर्वसन तर करतातच पण अपंगांना मानसिकदृष्ट्या खंबीर बनविण्याचे कार्य लेखिकेने केलेले आहे. यासाठीचा संघर्ष आत्मकथनामध्ये आलेला आहे. अपंगांना शारीरिक पुनर्वसनाबरोबर मानसिक पुनर्वसनाची ही तेवढीच गरज आहे हे लेखिकेने ओळखून अपंगांचे सुदृढ बनवण्याचे स्वप्न पूर्ण करते. यासाठी असंख्य अडचणी उभ्या राहिल्या.

त्या अडचणी लेखिकेने निकराने सोडवल्या आहेत. स्वतःचे अपंगत्व दुर्लक्षित करून आपल्यासारख्या बांधवांना अपंगत्वातून बाहेर काढण्याचा अशक्य कोटीतील प्रयत्न लेखिकेने केलेला आहे. सुदृढ लोकांना या गोष्टी अशक्य वाटतील पण एका चाकाच्या खुर्चीत बसणाऱ्या एका स्त्रीने त्या गोष्टी सत्य करून दाखवलेल्या आहेत.

लेखिकेने अपंगांचे शारीरिक पुनर्वसन करण्यासाठी अनेक नवीन मार्ग शोधून काढून अपंगांचे अपंगत्व आटोक्यात आणून पुनर्वसन केलेले आहे. अपंगांचे पुनर्वसन हे लहान बालकांपासून झालेले आहे. चालता न येणाऱ्या अपंग बालकांना कडेरून शाळेत नेणाऱ्या त्यांच्या आई हे चित्र पाहिल्यानंतर लेखिका त्या अपंगांची गरज ओळखून त्यांना लागणारी कृत्रिम साधने, कॅलिपर, ट्रायसिकल पुरवण्याचे काम करते. शाळेतील साहित्य, शाळेची फी यासारख्या बारीकसारीक गोष्टींसाठी लेखिकेला काळजी घ्यावी लागलेली आहे. या अपंगांच्या गरजेच्या वस्तू मिळवण्यासाठी लेखिकेला पैशाची सोय करावी लागलेली आहे. लेखिकेने अपंगांची गरज ओळखून त्यांना कृत्रिम साधने दिलेली आहेत. 'हेल्पर्स' या संस्थेमध्ये येणाऱ्या अपंगांची संख्या जास्त आहे. त्या अपंगांच्या गरजांच्या पूर्ततेसाठीचा आर्थिकबळ व मनुष्यबळ उभे करण्यासाठी लेखिकेने आपल्या कुटुंबियांचे सहकार्य घेऊन मित्र परिवार, समाजातील सेवाभावी संस्था व दानशूर व्यक्तींचे सहकार्य आपल्या व्यक्तिगत स्वभावगुणांनी मिळविले आहे.

अपंगांना लागणारी कृत्रिम साधने ही अपंगांच्या गरजेच्या वस्तू आहेत. त्या गोष्टी अपंगांना देण्यासाठी लेखिकेने खूप कष्ट घेतले यासाठी लागणारा पैसा हा वेगवेगळ्या युक्त्या करून मिळवलेला आहे. वाहतूक पोलीस निरीक्षक श्री. कदम यांनी पैसा उभा करण्यासाठी लेखिकेला एक मार्ग सुचवला. सर्व वाहनांच्या हेडलाईट्सना अर्ध्या भागाला काळा रंग लावायचा, मुख्य चौकामध्ये वाहन थांबवायचे व हा रंग लावण्याचा खर्च पेटीत टाकण्यास सांगायचा. अपंग मुलांना घेऊन भर उन्हात लेखिका काळ्या रंगाचे डबे, ब्रश घेऊन हेडलाईटस् रंगवतात. ही लहान अपंग मुले स्वतः कमाईचा पैसा मिळाल्याने आनंदीत होतात व आपण इतर अपंगांसाठी काही मदत करतो याचे समाधान मानतात.

पराकोटीचे अपंगत्व आलेल्या अपंगांना व्हीलचेअरच्या साहाय्याने फिरता येते. तसेच कृत्रिम हातांच्या साहाय्याने अपंगांना जेवण करता येते. ही गरज लक्षात घेता लेखिका अपंगांना व्हीलचेअर देण्याचा प्रयत्न करतात. अपंगांना कृत्रिम साधनांची किती गरज असते

हे लेखिकेला माहित असल्याने कोणत्याही परिस्थितीमध्ये वेळेवर अपंगांना कृत्रिम साधने उपलब्ध करून देण्यासाठी लेखिका झटलेली आहे. एका संस्थेचे संचालक म्हणतात की, दोन्ही पायाला कॅलिपर असलेल्या विद्यार्थ्याला ट्रायसिकल्स घ्यायची नाही, ती संचालकांच्या मते चैन होती. तर लेखिकेला वाटते की, कॅलिपरच्या साहाय्याने जे अंतर चालायला तास-अर्धा तास लागतो तिथे ट्रायसिकलवरून पाच मिनिटात जाता येते. कॅलिपरने जास्त चालता येत नाही. घरापासून लांब असलेल्या शाळेला जाण्यासाठी ट्रायसिकल ही हवीच. एवढे सांगूनही लेखिका संचालकांना म्हणते की, “तुमचे दोन्ही पाय चांगले आहेत, मग तुम्ही ही स्कूटर का वापरता ?” अशा शब्दात लेखिका युक्तिवाद करते. लेखिकेला वाटते की अपंगांचे पुनर्वसन करायचे असेल तर अशी संकुचित वृत्ती नसली पाहिजे. अशा परखड विचाराच्या लेखिका म्हणतात, “शंभर ऐवजी वीस जणांचं पुनर्वसन करा. पण ते परिपूर्ण करा” आणि याच पद्धतीने लेखिकेची वाटचाल झालेली आहे. अपंगांची व्यथा आणि उणिवा काय आहेत हे स्वतः अनुभवत असल्यामुळे लेखिकेला अपंगांच्या सहकार्याची निश्चित गरज माहिती आहे. म्हणूनच त्यांनी अपंगांच्या पुनर्वसनाची योग्य दिशा आणि परिपूर्णता ओळखून कार्य केले आहे.

लेखिकेने अपंगांचे अपंगत्व कमी करण्यासाठी बरेच प्रयत्न केले. अपंगांवरती शस्त्रक्रिया करून त्यांचे अपंगत्व आटोक्यात आणण्याचा प्रयत्न लेखिकेने केलेला आहे. अपंग बालकांचे अपंगत्व शस्त्रक्रियेने कमी होऊ शकते पण काही अडचणी येतात. केवळा पालकांकडे पैसा नाही म्हणून अपंग आयुष्यभर जमिनीवर खुरडत चालतात. त्या अपंगांना शस्त्रक्रियेची गरज आहे हे लेखिकेने ओळखून अपंगांना शस्त्रक्रिया करून उभे करण्याचा लेखिकेचा मानस आहे. यासाठी लेखिका पैशाची उपलब्धता बघून नंतर योजना आखून शस्त्रक्रिया करण्याचा निर्णय घेतात. अपंगांच्या शस्त्रक्रियेसाठी मुंबईवरून तंत्रज्ञांना बोलावले. या अपंगांना संस्थेमध्ये त्यांच्या म्हणण्यानुसार वागून न दिल्यामुळे ते तंत्रज्ञ लोक नाराज झाले. त्यांनी सांगितले की तंत्रज्ञांची सोय ‘हेल्पर्स’ ने व्यवस्थित केली नाही. हे ऐकून लेखिका हैराण होते कारण संस्थेमध्ये येऊन ते तंत्रज्ञ दारूच्या बाटल्या काढून बसतात हे लेखिकेला समजलेले असते. या तंत्रज्ञांच्या नादाला लागून काहीच उपयोग नाही असे लेखिकेला वाटते. कारण ‘नासीओ’ ने ‘हेल्पर्स’ ला बरीच मदत केलेली आहे.

लेखिका अपंगांवरती शस्त्रक्रिया करून घेतात तेव्हा त्या शस्त्रक्रियेमध्ये एका

उज्ज्वला नावाच्या अपंग मुलीचा मृत्यू होतो. त्या मुलीचे वडिल डॉक्टरांवरती केस करायचे म्हणत होते पण लेखिकेचा विचार करून केस मागे घेतात. अपंगांचे अपंगत्व कमी होण्यासाठी शस्त्रक्रियेची गरज असल्याने त्यासाठी लागणारा पैसा, तसेच या शस्त्रक्रियेमध्ये अपंगांच्या मृत्युची संभाव्यता या सर्व गोष्टी लक्षात घेऊन लेखिका शस्त्रक्रिया करण्यास सांगतात. तेव्हा संस्थेचे अध्यक्ष व सचिव लेखिकेला म्हणतात, नसीमा बाकी सर्व आपण करू पण शस्त्रक्रियेत धोका आहे. एखादा मुलगा, मुलगी दुर्दैवाने गेलीच तर अनेक संकटांना आपल्याला तोंड द्यावे लागेल. लेखिका संकटांना भित नाहीत त्यामुळे एखादा मृत्यू होईलही पण एका मृत्युच्या भितीने शेकडो अपंग बालकांना जमिनीवर घसपटत आयुष्य जगण्याची शिक्षा का म्हणून द्यायची असे लेखिकेला वाटते. त्यामुळे आजपर्यंत झालेल्या शस्त्रक्रियेमध्ये एकही अपंग दगावला नाही. जीव वाचविण्याची पराकाष्ठा करणे व जीवाची दयनीय स्थिती कमी करणे या दोन्ही गोष्टींना प्राधान्य देऊन सावधानतेने कार्य करण्याची लेखिकेची भूमिका लाखाच्या पोशिंद्यासारखी जबाबदारी आहे.

लेखिकेने अपंगांच्या शिक्षणासाठी उद्भवणारे मोठमोठे प्रश्न सोडवण्यासाठी अपंगांसाठी संस्थेमध्ये शिक्षणाची सोय केलेली आहे. शासकीय बालगृहातून अपंगांना १४ वर्षांनंतर खेडोपाड्यात पाठवले जाते. या गोष्टीकडे लेखिकेने लक्ष देऊन ज्या अपंगांचे १४ वर्षांनंतर शिक्षण बंद केले जाते किंवा ज्या अपंगांना पराकोटीचे अपंगत्व आलेले आहे त्यांना शासकीय बालगृहामध्ये प्रवेश नाही ही माणुसकीहीन परिस्थिती बघितल्यानंतर लेखिकेला वाईट वाटते. विद्यार्थ्यांची बुद्धिमत्ता असूनही शिक्षण अर्धवट सोडावं लागते. तसेच अपंगांना त्यांच्या गरजेनुसार संडास, बाथरूम असले पाहिजे, तसेच शिक्षण क्षेत्रामध्ये अपंगांना दुसऱ्या तिसऱ्या मजल्यावर जाता येत नसल्याने शिक्षणावर त्याचा परिणाम होतो. यासाठी कृत्रिम साधने वापरून अपंग कोणत्याही वर्गात शिक्षण घेतात. लेखिकेने संस्थेमध्ये अपंगांसाठी शाळेची सोय केलेली आहे. तसेच अपंगांना इतरत्र शाळेसाठी जाण्यासाठी अपंगांची मिनीबस असावी असे लेखिकेला वाटे. त्यासाठी लेखिकेला बाळासाहेब ठाकरे यांनी शाळेसाठी मिनीबस दिली. त्यामुळे अपंगांना सर्व सुखसोईनी युक्त अशी शाळेत येण्या-जाण्यासाठी मिनीबस झाली आहे. अपंगांसाठी लेखिका शक्य ते प्रयत्न करून गरज भागवते.

लेखिकेने प्रशिक्षण सुरू करण्यासाठी जागा बघितली ती जागा एवढ्या वाईट

अवस्थेमध्ये होती की कोणीही तेथे राहणार नाही पण लेखिकेने तेथे नंदनवन केलेले आहे. बाबूकाकांची इच्छा पूर्ण करण्यासाठी लेखिका प्रशिक्षण केंद्र चालू करतात. या प्रशिक्षण केंद्रासाठी लेखिकेने बऱ्याच खस्ता खाल्लेल्या आहेत. प्रशिक्षण केंद्र चालू करण्याअगोदर लेखिका स्वतः उद्योग केंद्रातून प्रशिक्षण घेऊन आलेल्या आहेत आणि त्या गोष्टी अपंगांना शिकवून त्यांच्याकडून करवून घेतलेल्या आहेत. हे प्रशिक्षण देताना लेखिकेला वाईट अनुभव आलेले आहेत. अपंग प्रशिक्षणार्थी लेखिका समोर आहे तोपर्यंत काम करायचे आणि लेखिकेच्या पाठीमागे विड्या ओढणे, तंबाखू खाणे असे प्रकार चालत असत. वयाने मोठे असणारे अपंग त्यांच्यामध्ये कोणत्याही प्रकारचे परिवर्तन करणे अवघड होते. लेखिका म्हणते, शस्त्रक्रिया करून अपंगत्वाची तीव्रता कमी करणंही अशक्य असतं आणि कामाची सवय लावणंही कठीणच. लेखिकेने प्रशिक्षण केंद्रामध्ये अपंगांकडून अपंगांच्या गरजेच्या वस्तू तयार केल्या जातात. यासाठी लागणारा पैसा हा देणग्यांच्या माध्यमातून पुरवला आहे.

लेखिकेने असे अनेक अपंग अनाथ बघितले त्यांची राहण्याची सोय नाही. तसेच शासकीय बालगृहामध्ये चौदा वर्षांनंतर अपंगांना घरी पाठवण्यात येते. पराकोटीचे अपंगत्व असणाऱ्यांना तेथे प्रवेश नाही कारण अशा अपंगांसाठी वेगळा कर्मचारी वर्ग लागतो. चौदा वर्षांपर्यंत या बालगृहामध्ये अपंगांवरती शस्त्रक्रिया केली जाते. अपंगाना कृत्रिम साधने दिली जातात. नंतर चौदा वर्षांनंतर अपंगांना खेडोपाड्यात त्यांच्या घरी पाठवण्यात येते. यासारख्या अडचणी लक्षात घेऊन अपंगांसाठी वसतिगृह बांधण्याचा निर्णय लेखिका घेतात. वसतिगृहाच्या जागेसाठी संस्थेच्या स्थापनेपासून दहा वर्षे प्रयत्न चालू होता. महाराष्ट्र शासनाकडे मुंबईत मंत्रालयात शिफारशीसहित जागेचा प्रस्ताव पाठवला. संस्थेच्या प्रस्तावाबरोबर मुंबईत मंत्रालयाच्या ऑफिसमध्ये पाच संस्थेचे प्रस्ताव उचगाव येथील जागेसाठी आलेले होते. उचगावची जागा खूप मोठी आहे. अनेकजण पाच एकर जागा मागत पण लेखिकेने दोन एकर फक्त जागा मागितली. त्या जागेवर योजना राबवणार त्याया खर्चाच्या एक षष्ठांश रक्कम संस्थेच्या नावे बँकेत असणे आवश्यक होते पण लेखिकेजवळ एवढी रक्कम नसल्याने या रकमेसाठी लेखिकेला संघर्ष करावा लागला.

लेखिकेने उचगावच्या जागेसंबंधी मुंबईच्या मंत्रालयात शिफारस दिली असल्याने या संस्थेच्या पुढे पाच संस्था अजून रांगेत होत्या. त्यासाठी लेखिका तत्कालीन महसुल

मंत्री छगन भुजबळ यांच्याकडून काही मदत होते का याच्या प्रयत्नात असतात. या संस्थेच्या कामासाठी लेखिका आपल्या होणाऱ्या अपंगत्वाच्या त्रासाला ही विसरून जातात. एक-दोन वेळा भुजबळांना भेटायला जाऊनही भेट न झाल्याने भुजबळ परगावी जाण्याअगोदर त्यांच्या बंगल्यावर लेखिका भेटण्यास जातात. लेखिका मंत्रालय ते मंत्र्याचा बंगला हे अंतर वेळ आणि लेखिकेला उचलणं, व्हीलचेअर फोल्ड करणं, टॅक्सी थांबवून त्याच चढवणं हे सर्व लेखिकेच्या बहिणीच्या मुली आणि सहकारी न थकता करतात. भुजबळ यांच्या बंगल्यावर पोहचल्यानंतर लक्षात आले की बंगल्याला पायऱ्या आहेत. त्यामुळे लेखिका खालीच थांबतात. दुसऱ्या बाजूने भुजबळ गाडीत बसण्यासाठी आले, वाटेतच लेखिकेला बघून विचारपूस केल्याने लेखिकेने संस्थेची सर्व माहिती फोटोसहित सांगितल्याने भुजबळ यांनी हे संस्थेचे काम केलेले आहे. लेखिकेची पुनर्वसन संस्थेविषयीची तळमळ, चिकाटी आणि यश मिळण्यासाठीचा निकराचा प्रयत्न यामुळे मोठ्या आर्थिक प्रश्नांची कामे त्या सोडवू शकल्या.

वसतिगृह प्रकल्पासाठी लागणाऱ्या पैशाची सोयही बँकांच्या माध्यमातून करायची होती. अनेक बँकांकडे अर्ज केले तरी कोणी कर्ज देण्यास तयार नाही. फक्त रत्नाकर बँकेने कर्ज देण्याचे मान्य केले अजून पैशाची गरज असल्याने धर्मादाय आयुक्त (पुणे) यांचे कर्ज घेण्यासाठी मंजूरी पाहिजे होती. पुण्यातील समिती सदस्याच्या मदतीने या बँकेतील कर्ज मंजूरीची ऑर्डर मिळवली. कोल्हापूर येथे सर्व समितीने एकत्रित बँकेत जाऊन सहाय्य केल्यावर लेखिकेला साडे सात लाख रुपयांचे कर्ज मिळणार होते. उचगावची जागा ताब्यात घेताना हेच साडे सात लाख रुपयांचे बँक सर्टिफिकेट दाखवल्यानंतर उचगावची जागा मिळणार होती. मुदत संपायला आली असल्याने त्या मुदतीत बँकेतील शिल्लक दाखवून जागा ताब्यात घेणे आवश्यक असल्यामुळे ऐन मोक्यावर प्रमोद या समिती सदस्याने सही करण्यास नकार दिला. प्रमोदला विनवण्या केल्यातरी त्याने मान्य केले नाही. अशा वाईट परिस्थितीमध्ये लेखिकेला काय करावे हेच कळत नव्हते. पण लेखिकेच्या सहकाऱ्यांच्या मदतीने एका रात्रीत साडे सात लाख रुपये गोळा केले. हे लेखिकेतील नेतृत्वगुणामुळे त्यांच्या सहकाऱ्यांमध्ये ऐक्य आणि पुनर्वसनाच्या कार्याची तळमळ निर्माण झाली आहे याचेच उदाहरण आहे.

उचगावच्या वसतिगृहाचा आराखडा आर्किटेक्ट प्रमोद बेर यांच्या विचारांनी

बांधला. यासाठी बेरी यांनी खडकी येथील लष्करांच्या अपंग जवानांची इमारत, परदेशातील इमारतींचा अभ्यास केला आणि यावरून वसतिगृहाचा आराखडा काढलेला आहे. एकही पायरी नसणारे अपंगांसाठी हक्काचे घर वास्तवात येणार होते. हे वसतिगृह बांधण्याअगोदर बऱ्याच अडचणींना लेखिकेला सामोरे जावे लागलेले आहे. जागेमध्ये कुंपण घालण्यासाठी आलेली अडचण, जागा ही कुंपणासाठी इकडे-तिकडे झाली अशी काहींची तक्रार असे. लेखिका कामातून रजा काढून कम्पाउंड बांधताना भर उन्हात तेथे जाऊन पाहणी करू लागल्या. पाण्यासाठी काढावी लागणारी बोअरवेलही मिळणे अशक्य झाले. जागा दाखवून पाणी काढण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. एक अडचण अशी की, उचगावच्या जागेत सोळा बोअरवेल अयशस्वी झालेल्या आहेत. अशा ठिकाणीच लेखिका प्रयत्न करतात. काहींना वाटते की जेथे पाणी निघत नाही तेथे प्रयत्न करून मेहनत, वेळ, पैसा सर्व वाया जाणार पण लेखिकेने याची काळजी न करता शास्त्रीय पद्धतीने पाण्याची जागा दाखवणारे यंत्र आणले आणि संध्याकाळी पाण्याचा पहिला फव्वारा आकाशात उडाला. या आश्चर्याने सर्व स्तब्ध झाले. लेखिकेला खूप आनंद झाला. तेथेच विजेचा पंप बसवण्यात आला, बांधकामासाठी लागणारे पाणी हे विजेचा पंप बसेपर्यंत दोन-चार वेळा रात्री-अपरात्री पाण्याचा टँकर घेऊन लेखिका आणि देशभ्रतार उचगावला जात असतात. लेखिका उपाशीतापाशी काम करत असते. एवढे कष्ट घेतल्यासारखे बोअरवेलला पाणी लागल्याचा आनंद काही औरच होता.

वसतिगृहाची रचना ही अपंगांच्या सोईनुसारच करण्यासाठी लेखिकेला बराच त्रास झालेला आहे. बांधकाम पूर्ण झाल्यानंतर वसतिगृहातील बाथरूम, संडास कसे असावेत अशा गोष्टींची लेखिका खूप काळजी घेत. एखादी जरी चूक बांधताना बांधकामात राहिली तरी अपंगांना त्याचा त्रास होणार यासाठी लेखिका अपंगांच्या गरजा सब-कॉन्ट्रॅक्टरना सांगूनही त्याने चूका केल्यामुळे लेखिकेला मनस्ताप होतो. नळाची उंची, त्याची जागा, कमोडचे भांडे, त्याला लागून अपंगांना उठण्या-बसण्यासाठी लागणारे पाईप्स हे करूनही अनेकवेळा तोडफोड करावी लागली. अनेक तृटी ठेवून बांधकाम करूनही बाथरूमची जमीन किंचित खाली ठेवून हलकासा स्लोप देण्याची गरज असते ते होत नाही. प्लंबिंगचं काम केलेले आहे तेही अतिशय हळू झालं आणि मनाला समाधान होईल असे झालेले नाही. अशाप्रकारे बऱ्याच गोष्टींची कमतरता ठेवून बांधकाम केलेले आहे. अपंगांच्या गरजेनुसार गरम व थंड पाण्याचा नळ ओळखता यावा या पद्धतीची सोय केलेली नाही. याचाही लेखिकेला

मनस्ताप होतो. तरीही काही गोष्टी मनासारख्या झाल्या आहेत. विजेची बटणं, स्वीच बोर्ड्स सर्व अपंगांना हव्या असलेल्या कमी उंचीवर बसवून घेतल्याने लेखिकेला समाधान मिळालेले आहे. आलेल्या अडचणींना तोंड देत लेखिका वसतिगृहाच्या बांधकामासाठी झटलेल्या आहेत. वसतिगृहाचे हे मूर्तरूप म्हणजे लेखिकेच्या स्वप्नातून सत्यात उतरवलेले वास्तव आहे. त्यातील उणीवा व त्रुटी या स्वप्न व सत्य यातील तफावत दाखवितात.

संस्थेची आर्थिक बाजू सुधारण्यासाठी लेखिकेने जे जे प्रयत्न केले त्यामध्ये गॅस एजन्सी ही एक आहे. गॅस एजन्सीच्या माध्यमातून संस्थेला मोठी आर्थिक बाजू खंबीर करण्याचा प्रयत्न आहे. गॅस एजन्सी चालू करण्यासाठी लेखिकेला झालेला त्रास हा त्यांच्या सहकाऱ्यांनीही मिळून सहन केलेला आहे. गॅस एजन्सी सुरू करण्यासाठी सर्वात प्रथम जागेची गरज असल्याने गॅस एजन्सीसाठी शो-रूम आणि गोडाउन या दोन जागेसाठी शोधण्याचा प्रयत्न होऊ लागला. लेखिकेने मुंबईच्या गॅस एजन्सीच्या मुख्य कार्यालयामध्ये आलेला एक अनुभव सांगितला असा की, तेथे आमच्या हातातील एजन्सी मंजुरीचं पत्र पाहून पहिला प्रश्न विचारला गेला, “किती लाख खर्च केलात ही एजन्सी मिळविण्यासाठी ?” हे बोल लेखिकेला टोचतात. यावरती लेखिके म्हणते की, “आम्हाला देणगी घेण्याची सवय आहे देण्याची नव्हे.” हा अनुभव गाठीशी घेऊन लेखिका पुढील कामाला लागतात. गॅस एजन्सीच्या कार्यालयामध्ये लेखिकेला माहिती अशी मिळते की, लोकवस्तीत ठराविक क्षेत्रफळाची शो-रूम हवी, लोकवस्तीपासून दूर गोडाउन हवे, गोडाउनच्या चोहोबाजूंनी अमुक इतकी जागा मोकळी सोडली पाहिजे. या अटी लक्षात घेऊन लेखिका आपल्या सहकाऱ्यांबरोबर जागा बघण्यास सुरूवात केली. बाळासाहेब पाटणकर यांचे ताराबाई पार्क येथील दरात थोडी सवलत घेऊन शो-रूमसाठी दोन दुकान गाळे संस्थेच्या नावे खरेदी केले. अशाप्रकारे लेखिकेने शो-रूमसाठी व त्याच्या जागेसाठी फार मोठा खटाटोप केला. त्यामागे त्यांची तळमळ व जिद्द आहे.

लेखिका एका संकटातून बाहेर निघते न निघते की लगेच दुसरे संकट तोंड आवासून पुढे उभे असते. लेखिकेला जणू संकटाची सवयच झालेली आहे. लेखिकेला शो-रूमची जमीन मिळाली पण गोडाउनच्या जमीनीसाठी प्रयत्न करावे लागणार होते. अनेक ठिकाणी जमीन बघण्यास सुरूवात केली. आठवड्यातून चार-पाच वेळा तरी जागा बघण्यास लेखिका कोणाला बरोबर घेऊन जात होत्या. संस्थेच्या नियमात बसणारी

जागा बघण्यास सहा महिने गेले असल्याने एक वर्षाच्या आत गॅस एजन्सी सुरू करण्यासाठी लेखिका प्रयत्न करत नाही तर हातातील एवढ्या कष्टाने मिळवलेले मंजूरीपत्र जाण्याचा धोका होता. डोक्यावर वेळेची टांगती तलवार घेऊन, लेखिका आपली नोकरी सांभाळून जमीन शोधण्याच्या मार्गाला लागल्या. संस्थेतील सहकारी अशा अडचणीवेळी एकीने प्रत्येक कार्य करत असत. एक जागा नियमानुसार सापडली. गॅस एजन्सीच्या अधिकाऱ्यांना ती जागा बघण्यास सांगितली ती जागा आपल्या हातातून जाऊ नये म्हणून त्या वेळच्या गॅस एजन्सीचे कोल्हापूर येथील प्रतिनिधींच्या सल्ल्यानं अॅग्रीमेंट केले. मालकास पैसे देऊन, स्टॅम्प ड्युटीही भरून जागा ताब्यात घेऊन बांधकाम सुरू करत असल्याचे कंपनीला कळवल्याने कंपनीचे अधिकारी कोल्हापूरला जागा बघण्यास येतात आणि चक्क जागा नामंजूर करतात. एवढे कष्ट घेऊनही जागा नामंजूर व्हावी, एवढा खटाटोप करूनही उत्तर नाहीच आले याचा लेखिकेला प्रचंड मानसिक धक्का बसतो. केलेल्या कष्टाला काहीच महत्त्व नसल्यासारखे लेखिकेला वाटते. अपंगांच्या संस्थेच्या हातातोंडाला आलेला घास काढून घ्यावा अशी ही अमानुष व सुन्न करणारी घटना असते.

नाकारलेली गोडाउनची जागा परत मिळवण्यासाठी लेखिका आपया सहकाऱ्यांच्या मदतीने मुंबईला जातात. संबंधित अधिकारी श्री. पठाण साहेब दिल्लीला जाणार असल्याने ते जाण्याअगोदर त्यांना भेटणे गरजेचे असल्याने लेखिका प्रयत्नांची शिकस्त करून एम.आय.डी.सी.च्या मुख्य कार्यालयात पोहचतात. खाजगी सचिवाच्या मदतीने पठाण साहेबांच्या केबिनमध्ये गेल्यानंतर संस्थेचे अहवाल, फोटो व जमिनी संबंधीची फाईल बघताच पठाण साहेबांनी कोल्हापूरला ऑफिसला फोन लावला. फोनवर अधिकाऱ्यांशी ते बालले की, “चाकाच्या खुर्चीत असलेल्या एका स्त्रीला तुम्ही मुंबईपर्यंत यायला लावता ? अजून ती फाईल मुंबईला का आली नाही ? सविस्तर अहवालासहित त्वरित फाईल मुंबईला आली पाहिजे. मी दिल्लीला जाऊन येईपर्यंत फाईल माझ्या टेबलावर असली पाहिजे,” असे त्या अधिकाऱ्याची तत्परता बघून लेखिकेला खूप बरे वाटले. अशा सहकार्यांमुळे संस्थेचे काम सुरळीत चालू आहे. गॅस एजन्सी सुरू केल्यानंतर गॅस कनेक्शनसाठी खुली नोंदणी केलेली होती. ही खुली नोंदणी कोल्हापूरच्या इतिहासात बहुतेक पहिल्यावेळीच होत होती. या खुल्या नोंदणीमुळे कोणत्याही प्रकारची मर्यादा लोकांना राहिली नव्हती. त्यामुळे लोकांनी मोकट नोंदणी करण्यास सुरूवात केली. त्यामुळे लेखिकेबरोबर

इतर सदस्यांनाही त्याचा त्रास झालेला आहे. प्रचंड गर्दी, ग्राहकांची घाई व नोंदणीचे जिकीरीचे काम हा एक वेगळा अनुभव संस्थेच्या सहकाऱ्यांना मिळाला.

संस्थेची आर्थिक बाजू सुधारण्यासाठी लेखिकेला करावा लागणारा संघर्ष, मेहनतीचा व मनस्तापाचा आहे. गॅस एजन्सीच्या मदतीने पैशाची गरज भागवलेली आहे. संस्थेमध्ये इतरत्र शिबीर घेऊन त्याच्यामधून अनेक अपंगांना मोफत कृत्रिम साधने मिळवण्यात आलेली आहेत. या शिबिरांमधून स्टॉलच्या मदतीने बरीच आर्थिक मदत झालेली आहे. अपंगांवरती मोफत शस्त्रक्रिया करून संस्थेचा खर्च वाचवला जात असे. संस्थेच्या प्रशिक्षण केंद्रामध्ये तयार झालेल्या कृत्रिम साधनांच्या माध्यमातून बरेच पैसे वाचवण्याचा प्रयत्न केला. बाहेरून येणारी कृत्रिम साधने संस्थेतच तयार झाल्याने त्याचा खर्च कमी होत असे. लेखिका वैयक्तिक रूमाल विनून ते विकून संस्थेला पैशाची मदत करतात. लेखिका स्वतःचा पगार बऱ्याच वेळा संस्थेच्या कामासाठी वापरतात याची गणतीच नाही. तसेच लेखिकेला मिळालेले पुरस्कार यांच्या मदतीनेही संस्थेला आर्थिक मदत झालेली आहे. त्याचबरोबर संस्थेला मिळणाऱ्या देणग्या या छोट्या-मोठ्या प्रमाणात का होईनात खारीचा वाटा उचलतात.

संस्थेला अनेक देणग्या मिळालेल्या आहेत

- * अरविंद रानडे यांनी ५१,००० रूपयांची देणगी दिली तसेच व्यवसाय प्रशिक्षण केंद्राला आवश्यक यंत्रसामग्रीही पुरवली.
- * कमलाताई सोवनी या नव्वद वर्षांच्या स्वातंत्र्य सैनिक यांनी वसतिगृहातील पाणी पुरवठ्यासाठी लागणाऱ्या पाईपलाईन वगैरे खर्चासाठी ५५,००० रूपयांची देणगी दिली. स्वतःचे दागिने विकून त्यांनी देणगी पाठवली आहे.
- * बाळासाहेब ठाकरेकडून संस्थेला मिनीबस देणगी दाखल मिळाली आहे.
- * सुरेशदादा जैन आणि श्री. गणेश नाईक यांनी एक लाखापर्यंतचे फिजिओथेरपीचं साहित्य आणि पन्नास व्हीलचेअर दिल्या.
- * संस्थेचे सदस्य असणारे शैलेन्द्र यांच्या दाट ओळखीच्या स्पेनच्या सिस्टर पुष्पानं स्पेनच्या एका संस्थेकडून साडे सात लाख रूपयांची देणगी दिली आणि वसतिगृहाच्या नंतरच्या बांधकामासाठी साठ लाख रूपये मंजूर केले.
- * फलटणच्या डॉ. मंजिरी निमकर या शस्त्रक्रियेसाठी व कृत्रिम साधनांसाठी देणगी देत.
- * लेखिकेच्या बहिणीचे पती वसतिगृहासाठी आपल्या मित्रांकडून मोठमोठ्या देणग्या मिळवत.
- * खासदार उदयसिंह गायकवाड यांनी मुख्यमंत्री निधीतून ५,००,००० रूपये मिळवून दिले.
- * लेखिकेच्या नातेवाईकांनी वसतिगृहाच्या एका खोलीच्या खर्चाची आर्थिक मदत केली.

संस्थेसाठी पैसा मिळविणे, पैसा वाचविणे आणि पैसा वाढविणे या तिन्ही गोष्टींसाठी लेखिकेने फार मेहनत घेतली. कल्पकता वापरली. सहकारी मिळविले. सामाजिक व राजकीय क्षेत्रातील बड्या आसामींच्या भल्या गुणांचा उपयोग आपल्या अपंगांच्या संस्थेसाठी करून घेतला.

लेखिकेने जसे अपंगांचे शारीरिक पुनर्वसन करण्याचा प्रयत्न केला तसेच अपंगांचे मानसिक पुनर्वसनासाठीही प्रयत्न झालेला आहे. त्या संघर्षाचा प्रवास या

आत्मकथनामध्ये येतो. अपंगांच्या मानसिक पुरर्वसनामध्ये अपंगांना नवीन जगाची ओळख होण्यासाठी त्यांना त्यांच्या कोशातून बाहेर काढण्याचे काम लेखिकेने केले. अपंगांना कोणकोणत्या गोष्टींची गरज भासते त्या गरजेनुसार लेखिका अपंगांना हाताळत असत. अपंगांना समाजामध्ये मिसळण्यासाठी, मनसोक्त जगण्यासाठी लेखिकेने सहलीचे आयोजन केलेले आहे. या गोष्टींचा आनंद मिळवून देण्यासाठी लेखिकेला बऱ्याच अडची आल्या त्या अडचणींचा विचार न करता अपंगांना त्यांच्या अपंगत्वातून बाहेर काढण्याचे काम लेखिका करते. अपंगांना मनाने कणखर बनवण्यासाठी बऱ्याच प्रसंगामधून अपंगांना जावे लागले. समाजाचे दोषयुक्त वागणे हे अपंगांना क्लेषदायक असेच आहे. लेखिकेने अपंगांना प्रत्येकवेळी दिलेली साथ ज्यामुळे अपंग आज स्वावलंबी झालेले आहेत.

लेखिकेने अपंगांची मानसिकता समजून घेऊन त्यांना समाजात वावरताना कोणत्याच प्रकारचा कमीपणा येऊ नये म्हणून जास्त वेळ अपंग समाजात कसे राहतील याचा विचार करून लेखिका अपंगांना क्रीडा स्पर्धामध्ये भाग घेऊन त्यांचे असे नवीन विश्व बनवते. लेखिकेने स्वतः क्रीडा स्पर्धामध्ये भाग घेऊन विजय मिळवला आहे. त्यामुळे अपंगांकडून हे करून घेण्यास काहीच अडचण लेखिकेला दिसली नाही. लेखिका अपंगांचा कल कोणत्या बाजूला जास्त आहे हे ओळखून मुलांना त्यामध्ये प्राविण्य मिळवण्यास मदत करतात. अशा कारणाने अपंग मुले प्रविण होतात. अपंगांना क्रिकेटची असणारी हौस पूर्ण करण्यासाठी लेखिका होईल ते प्रयत्न करतात. अपंगांची क्रिकेट स्पर्धा घेण्यासाठी 'नासीओ' कडून नकार आल्यानंतर लेखिका श्री. विजय मर्चंट यांच्या मदतीने वैयक्तिक पातळीवर क्रिकेट सामने घेत आणि विजयी होऊन येत. जेवढे-जेवढे क्रिकेट सामने संस्थेने आणि वैयक्तिक लेखिकेने खेळवले त्या सर्वांमध्ये विजयी होऊन अपंग आले आहेत. यामुळे अपंगांचा उत्साह वाढला. अजून खेळण्यास त्यांना जोम येऊ लागला. अपंग आनंदी राहतात. स्पर्धामध्ये भाग घेतात. यामुळे लेखिकाही आनंदी झाली आहे.

संस्थेमध्ये लेखिकेने अपंगांना प्रत्येक गोष्टीमध्ये सहभागी केलेले आहे. अपंगांना मोठ्या कार्यक्रमावेळी मान दिला. त्यामुळे अपंगांना बरे वाटलेले आहे. उचगाव वसतिगृहाच्या बांधकामाचा पायाभरणीचा समारंभ कुबड्यांच्या आधारे चालू लागलेल्या बंडू हराळेच्या हस्ते केला. त्याचप्रकारे अमरावतीचा अविनाश दहाट याला दोन्ही हात नसून जागतिक अपंग दिनी हट्टानं पायात मेणबत्ती धरून त्यानं पाहुण्यांसोबत दीप प्रज्ज्वलन

केले. पराकोटीचं अपंगत्व असणारा महंमद शेख हा जन्मतः दोन्ही हात नसणारा एक पाय आखूड असणारा याने उचगाव वसतिगृहाचे उद्घाटन आपल्या पायाने फित कापून केलेले आहे. अशा अपंगांना जगण्याचं ब दिल्याने त्यांच्यात आत्मविश्वास वाढतो. अपंगांना प्रत्येक कामात प्रोत्साहन दिल्याने अजून जोमाने मुले काम करतात. अशाप्रकारे लेखिकेने अपंगांचे मानसिक पुनर्वसन केलेले आहे.

नसीमा हुरजूक यांनी केलेला जीवन संघर्ष हा स्वतःचे दुःख बाजूला ठेवून इतर अपंगांच्या दुःखामध्ये त्यांना आधार देण्याचे, त्यांना खंबीर बनवण्याचा प्रयत्न लेखिकेने केलेला आहे. 'हेल्पर्स' ही संस्था उभारताना अनेक अडचणी आल्या त्या अडचणींना सोडवण्यासाठी नवीन मार्ग शोधून काढले. संस्थेसाठी जाणवणारी पैशाची गरज लेखिकेने भागवली आहे. अनेक स्वभावाची माणसे भेटली त्यांना समजून घेत आणि अपंगांचे माणूसपण त्यांना समजून देत लेखिका आपले इच्छित साध्य करतात. बऱ्याच चढउतारांना लेखिका सामोरे गेली. एवढे करून अपंगांचे नवीन असे विश्व निर्माण करण्याचा केलेला प्रयत्न शेवटी सफल झाला.

स्वतःच्या अपंगत्वावर मात करत करत इतर अपंगांसाठी संस्था उभी करण्यात लेखिकेच्या जीवनाचा एक मोठा संघर्षपट उभा आहे. काडी-काडी जमवून घरटे बांधताना ऊन, वादळ पावसाच्या मान्याला तोंड द्यावे तसा हा संघर्ष होता. त्याव वेढोवेढी मोठ्या रकमेची आर्थिक उभारणी करणे, सामाजिक व शासकीय कुप्रवृत्तीच्या कुटिल अडथळ्यांना पार करणे ही फार अवघड व्यवस्था होती. हा संघर्ष एकट्या व्यक्तीला देताच येत नाही. लेखिकेच्या नेतृत्वगुणांमुळे जोडलेल्या निष्ठावंत सहकाऱ्यांचा लढा यशस्वी झाला. लेखिकेचे बुद्धिचातुर्य, कल्पकता आणि अपंगांविषयी असणारी दुर्दम्य अशी सामाजिक जाणीव यांच्या बळावर एक मोठे कार्य यशस्वीपणे दिमाखदारपणे आणि कणखर स्वाभिमानाचे प्रतीक म्हणून उभे राहिले. खऱ्या अर्थाने नसीमा हुरजूक अपंगांच्या प्रतिनिधी आहेत. अपंगांच्या शारीरिक व मानसिक गरजांची जाण त्या स्वतःच अनुभवत असल्यामुळे अपंग समुहाच्या त्या मुखत्यार बनल्या. त्यांची गरज, त्यांचे ध्येय, त्यांचे स्वप्न व त्यांचे प्रयत्न यांचा परिघ फार मोठा झाला. त्यांच्या आकांक्षेला आकाशाची उंची मिळाली.

३.४ यशाची वाटचाल

अपंगांची नवीन सृष्टी निर्माणा करणाऱ्या नसीमा हुरजूक या स्वतः पॅराप्लेजियाने अपंग आहेत. तरीही इतर अपंगांचे पुनर्वसन करण्यासाठी त्यांनी केलेला असामान्य संघर्ष या आत्मकथनामध्ये आहे. 'हेल्पर्स ऑफ दि हॅण्डिकॅप्ड, कोल्हापूर' या संस्थेच्या माध्यमातून अनेक अपंग आज सुस्थितीमध्ये पहावयास मिळतात ते फक्त नसीमा हुरजूक यांनी घेतलेल्या कष्टामुळे, आपल्या सारख्या अपंगांची जाणीव करून अपंगांचे पुनर्वसन करण्यासाठी सतत कार्यरत राहिलेल्या नसीमा दिदी या साक्षात व्यक्तिमत्त्व आहे. आपल्या आत्मकथनामध्ये नसीमा हुरजूक यांनी अपंगांचे शारीरिक पुनर्वसन केलेले आहे पण त्याचबरोबर अपंगांचे मानसिक पुनर्वसन करून अपंगांचे शारीरिक अपंगत्व दूर केले आणि मानसिक अपंगत्वही नष्ट करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

अपंगांचे शारीरिक पुनर्वसन -

आत्मकथनामध्ये बऱ्याच वेगवेगळ्या प्रकारचे अपंग आलेले आहेत. त्या प्रत्येक अपंगाचे अपंगत्व हे वेगवेगळ्या प्रकारचे आहे. अपंगत्वाचा प्रकार लक्षात घेऊनच अपंगांचे पुनर्वसन केलेले आहे. अपंगत्व हे एकाला एक हात नाही, एकाला दोन्ही पाय नाहीत, काहींना दोन्ही हातही नाहीत आणि दोन्ही पायही नाहीत, पाय असले तरी काडीसारखे कमरेचा भाग बाहेर आलेला, काही अपंग पोलिओचे पेशंट, तरी काही अपंग पॅराप्लेजिक या आजाराचे पेशंट जे कमरेखालील भागाला संवेदना नाहीत असे पराकोटीचे अपंगत्व घेऊन येणारे अपंग संस्थेमध्ये पहावयास मिळतात. या अपंग लोकांचे अपंगत्व वेगवेगळ्या गोष्टींनी कमी करण्याचा प्रयत्न संस्थेकडून झालेला आहे.

१. कृत्रिम साधनांचा केलेला वापर -

संस्थेमध्ये आलेले असंख्य अपंग आपले अपंगत्व असल्याने दुःख करत बसतात. हे अपंग आपल्या घरामध्ये होते तेव्हा कोणतेच काम करीत नसत. या अपंगांच्या पाठीमागेच एक-दोन व्यक्ती त्यांच्या सेवेसाठी लागत. पण संस्थेमध्ये आलेले अपंग हे आज पूर्णपणे बदललेले आहेत. अगदी दोन-तीन वर्षांच्या अपंगांपासून संस्थेमध्ये प्रवेश घेतलेले अपंग आहेत. अपंगांचे अपंगत्व अटोक्यात आणण्यासाठी लेखिकेने कृत्रिम साधनांचा वापर केलेला आहे. ही कृत्रिम साधने अपंगांच्या अपंगत्वाच्या प्रकारानुसार वापरलेली आहेत.

कॅलिपर, कुबड्या यांचा वापर बऱ्याच प्रमाणात केलेला आहे. अनेक अपंग एक किंवा दोन्ही पायाने अधू आहेत, पोलिओचे पेशंट आहेत. त्या लोकांसाठी कुबड्यांचा वापर करून अपंगाला चालण्यास सुसह्य असे केलेले आहे. कुबड्यांचा वापर करणारे बरेच अपंग आत्मकथनामध्ये पहावयास मिळतात. कॅलिपर वापरून ही अपंगांचे अपंगत्व आटोक्यात आणण्याचा प्रयत्न झालेला आहे. कॅलिपर, कुबड्या वापरून अनेक अपंग शाळेमध्ये जाऊ लागलेले आहेत. जे इतरांच्या आधाराने चालत होते ते या कृत्रिम साधनांच्या वापराने स्वतः चालवण्याचा प्रयत्न करत आहेत.

आज संस्थेमध्ये असे बरेच अपंग आहेत ते कृत्रिम साधनांच्या साहाय्याने चालू-फिरू लागले. त्याचबरोबर कृत्रिम साधने तयार करायचे प्रशिक्षण घेऊन अनेक अपंग आपल्या अपंग बांधवांसाठी कृत्रिम साधने तयार करतात. जे अपंग दुसऱ्याच्या आधाराने संस्थेमध्ये आले तेच अपंग आज आपल्यासारख्या अपंगांसाठी कृत्रिम साधने बनवतात. हे एक मोठे यश आहे. अपंगांना लागणारी सर्व कृत्रिम साधने अपंग मुलेच अपंग प्रशिक्षकांच्या देखरेखीखाली वर्कशॉपमध्ये बनवतात. कदमवाडी येथील वर्कशॉपमध्ये अनेक अपंग मुले फर्निचर बनवितात. उत्कृष्ट दर्जाच्या या फर्निचरलाही बाहेरून खूप मागणी आहे. अपंग हे हात नसला तर कृत्रिम हाताच्या साहाय्याने आपली कामे करतात. त्याचप्रकारे कृत्रिम हाताची साधने आणि कुष्ठ रूग्णांना साधनं, जेवणासाठी, लिहिण्यासाठी, दाढी करण्यासाठी कृत्रिम हाताचा वापर केलेला आहे. संस्थेमधील अनेक अपंग अपंगत्व घेऊन संस्थेत आली पण आज चांगल्या पदावरती कार्य करत आहेत.

- उदा. १) मेहबूब हा कुशल कामगार पोलिओमुळे कॅलिपर लावून चालणारा आज उत्कृष्ट कॅलिपर व इतर साधनेही बनवतो.
- २) संस्थेची विद्यार्थीनी असणारी अश्विनी माने ही संस्थेत आईच्या आधाराने आली. कॅलिपर वापरून लागली. लेखिकेने दिलेल्या मानसिक आधाराने आज डॉक्टर झाली आहे.
- ३) संस्थेची विश्वस्त डॉ. छाया देसाई हिच्या पायाला पोलिओ झालेला होता. कॅलिपरचा वापर करून चालणारी ही तरुणी स्वतःच्या हिंमतीवर अनेक अडचणींना तोंड देत डॉक्टर झाली.

संस्थेत आलेले अपंग हे कोणी पायाने लिहितात. तर खांद्यांना हाताचे खुंट असणारी मुले कृत्रिम हातांनी समाधानाने संस्थेमध्ये जेवतात, कामेही करतात. कॅलिपरपेक्षा ट्रायसिकल अपंगांना जास्त सोईस्कर पडलेली आहे. कारण कॅलिपरच्या साहाय्याने जे अंतर अपंग चालायला तास-अर्धा तास लावतात तेच अंतर ट्रायसिकलवरून पाच मिनिटात जाता येते. एवढी अपंगांची सोय करून ठेवलेली आहे. अपंगांना ट्रायसिकल घरापासून लांब शाळा असणाऱ्या अपंगांना फायदेशीर आहे. अपंगांना सक्षम करून त्यांच्याकडून केलेली नवनिर्मिती नसीमा हुरजूक यांची कल्पसृष्टी आहे. हे सहज साध्य गोष्ट नसून कष्ट साध्य कृतार्थता आहे.

व्हीलचेअरच्या मदतीने अपंगांचे अपंगत्व आटोक्यात आणलेले आहे. ज्या अपंगांना पॅराप्लेजिक आजाराने पराकोटीचे अपंगत्व आलेले आहे त्या अपंगांना व्हीलचेअरमुळे इतरत्र चालण्यास-फिरण्यास सोईचे झालेले आहे. अनंक अपंग व्हीलचेअरच्या साहाय्याने परदेश दौरा करून आलेले आहेत. जे अपंग जमिनीवरती घसपटत चालत होते, जे पॅराप्लेजियामुळे अंधरूणाला खिळलेले होते त्या अपंगांसाठी व्हीलचेअर सारखा दुसरा कोणताच उपाय झाला नसता हे ओळखूनच लेखिकेने अपंगांच्या अपंगत्वानुसार कृत्रिम साधनांची निर्मिती केलेली आहे. बरेच अपंग कोणाच्या मदतीशिवाय हलू शकत नव्हते. प्रत्येकवेळी दुसऱ्या कोणाचा तरी आधार घ्यावा लागत होता. ते अपंग आज व्हीलचेअरमधून भ्रमंती करतात.

उदा. - १) श्री. अविनाश कुलकर्णी हे पॅराप्लेजिक पेशंट, व्हीलचेअरचा वापर करतात आणि व्हीलचेअरच्या साहाय्याने व्यवस्थापकाचं संस्थेतील काम करतात. तसेच अपंगांसाठी लागणारे व्हीलचेअर्स, कुबड्या, कॅलिपर्स, फर्निचर, कॉट बनवतात. हे व्यवसायाने इंजिनियर असूनही अपंगत्वामुळे ही कामे करतात.

२) संशोधक शैलेन्द्र जोशी पराकोटीचे अपंगत्व येऊनही व्हीलचेअरच्या साहाय्याने कृत्रिम साधने बनवतात.

३) रजनी करकरे-देशपांडे या व्हीलचेअर, कुबड्यांच्या साहाय्याने संस्थेला होईल ती मदत करतात. 'विवाह जुळणी' या विभागामध्ये काम करत असून अनेक अपंगांचे विवाह जुळवलेले आहेत.

ज्योतिने ज्योत लावावी त्याप्रमाणे एका अपंगाने सक्षम होऊन दुसऱ्या अपंगास सक्षम करावे एवढेच नव्हे तर सदृढ साजाच्या गरजा भागविण्यासाठी उपकरणे, साहित्य, माध्यम उपलब्ध करून समाजाचाच एक अविभाज्य व उपयुक्त घटक बनावे हे फार महान कार्य लेखिकेमुळे घडून आले आहे.

२. शस्त्रक्रिया करणे -

अपंगांचे अपंगत्व हे वेगवेगळ्या प्रकारचे असल्यामुळे कृत्रिम साधने वापरूनही काही अपंगांवरती शस्त्रक्रिया करून त्यांचे अपंगत्व आटोक्यात आणण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. शस्त्रक्रिया वैद्यकीय तपासणी करूनच केलेल्या आहेत. अपंगांना अपंगत्वामुळे होणारा त्रास, वेदना शस्त्रक्रिया करून कमी करण्याचा प्रयत्न झालेला आहे. बऱ्याचवेळा अपंग मुले या वेदना सहन करण्यापेक्षा शस्त्रक्रिया करून घेण्यासाठी उत्सुक असतात. अपंगत्वामुळे होणाऱ्या वेदना या शस्त्रक्रियेने कमी होऊ शकते पण केवळ पालकांकडे पैसे नाहीत म्हणून जे अपंग आयुष्यभर जमिनीवर खरडत चालतात त्या अपंगांवर शस्त्रक्रिया करून त्यांना उभं करण्याचा प्रयत्न शस्त्रक्रियेच्या मदतीने झालेला आहे. अनेक अस्थिरोगतज्ञ डॉक्टरांच्या मदतीने अपंगांवर उपचार झालेले आहेत. अनेक मुलांची वैद्यकीय तपासणी करून शस्त्रक्रिया केलेली आहे.

उदा. उज्वला ही पायाला पोलिओ झालेली शस्त्रक्रियेनंतर चालू शकणार होती पण शस्त्रक्रिया करूनही ती मृत्यु पावली.

ही एक अपवाद घटना घडली पण यानंतर आजपर्यंत एकही अपंग शस्त्रक्रियेने दगावला नाही. आजअखेर संस्थेने २७४ बालकांवर १२ लाख ६६ हजार रूपये खर्च करून शस्त्रक्रिया करवून घेतल्या. ज्यामुळे अपंगांचे आयुष्य सुसह्य झाले आहे. एका अपयशाने खचून न जाता त्या अनुभवालाच पायरी करून यशाचा चढ चढून जाण्याची जिद्द व सावधानता बाळगण्याचे तत्त्व लेखिकेने आपल्या सहकाऱ्यांना शिकवले आहे.

३. व्यायाम व उपचार पद्धती -

संस्थेमध्ये अनेक अपंग उपचार पद्धतीने ठीक झालेले आहेत. फिजिओथेरपीच्या मदतीने अपंगांवरती उपचार पद्धती आणि व्यायाम करून घेण्यात येत असे. ज्यामुळे अपंग सुदृढ बनतील. व्यायामाने अपंगांच्या शरीरामधील स्नायू कार्यशील राहण्यास मदत झालेली आहे. अपंगांना व्यायामाबरोबर उपचार पद्धतीही गरजेची असल्याने

अपंगांचे शारीरिक पुनर्वसन होते. वसतिगृहातील फिजिओथेरेपी केंद्रामध्ये तज्ञांच्या मार्गदर्शनाखाली मुलांना आवश्यक व्यायाम उपचार दिलेला आहे. ज्यामुळे अपंगांचे स्नायू बळकट झालेले आहेत.

अपंगांचे मानसिक पुनर्वसन :-

समाजामध्ये आपण पाहतो की अपंगांचा दर्जा हा हीन आहे. अपंग म्हटले की लोक नाके मुरडतात किंवा अपंग म्हणून दुर्लक्ष करतात. पण याच अपंगांसाठी कोणी मदतीचा हात पुढे करत नाही हे वास्तव दिसून येते. या अपंगांना जाणले, ओळखले, त्यांची संकटे, समस्या समजून घेतल्या त्या फक्त नसीमा हुरजूक यांनी. ज्या स्वतः एक अपंग स्त्री आहेत. इतरांपेक्षा वेगळी दृष्टी लाभलेल्या लेखिका या अपंगांना मानसिकदृष्ट्या सक्षम बनवतात. अपंगांना सामान्य मुलांबरोबर शिक्षण घेण्यासाठी येणारी अडचण, अपंगांना शाळांमध्ये प्रवेश नाकारणे, अपंगांच्या सोई शाळांमध्ये नसल्याने अनेक अपंग वेगवेगळ्या अडचणींना सामोरे जावे लागणे, अपंगांचे अपंग म्हणून खच्चीकरण करणे अश सामाजिक पार्श्वभूमीवर अपंगांमध्ये जिद्द व आत्मविश्वास निर्माण करण्याचा प्रयत्न लेखिकेकडून झालेला आहे. लेखिकेने अपंगांना संस्थेमध्ये शिस्त ठेवली पण बंधन ठेवले नाही. अपंगांना पूर्ण स्वातंत्र्य देऊन मनसोक्त जगण्यास शिकवले आहे. अपंग मुले एकाच जागी राहून चिडचिड करतात, कशात रस घेताना दिसत नाहीत, संकुची वृत्तीने वागतात. त्या मुलांसाठी लेखिकेने मानसिक पुनर्वसनाच्या माध्यमातून अपंगत्व दूर करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. अपंगांना जेवढी शारीरिक पुनर्वसनाची गरज आहे तेवढीच मानसिक पुनर्वसनाची ही गरज आहे.

१. सहलींच्या माध्यमातून मानसिक पुनर्वसन -

लेखिकेने अपंगांचे मानसिक पुनर्वसन करण्यासाठी ज्या ज्या गोष्टींच्या साहाय्याने अपंगांची मानसिकता बदलेल अशा गोष्टी केलेल्या आहेत. अपंगांना सहलीला नेऊन त्यांची मानसिकता बदलवलेली आहे. अपंग हे समाजाला भिऊन, समाजाच्या हीन वागणुकीला भिऊन चार भिंतीतच अपंग संपून जात. त्या मानसिकतेमधून बाहेर निघून अपंग सहलींच्या मधून आपले दुःख विसरण्याचा प्रयत्न करतात. सहलीमध्ये अपंग मोकळ्या वातावरणामध्ये नेल्याने मुले स्वच्छंदी खेळतील, बागडतील. अपंगांना जे बंधन असते ते तोडून मुले मनसोक्त सहलीचा आनंद घेताना लेखिका बघते. अपंगांनी आपलं अपंगत्व काही काळ विसरण्यासाठी अपंगांना बागेत, पिकचरला घेऊन जाण्याने

अपंग बाहेर कसे वागायचे हे शिकलेले आहेत. अनेक प्रसंगातून लेखिकेने अपंगांचे मनोधैर्य वाढवण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. सहलीच्या माध्यमातून अनेक अपंगांना मोकळेपणाने वावरता आले. समुद्रभेटीची सहल तर मुलांना खूप आनंद देऊन गेली. अपंग मुलांना त्यांच्या घरामध्ये त्यांचे पालक प्रत्येक गोष्ट करताना टोकतात. पण या सहलीमध्ये लेखिका स्वतः अपंगांना घेऊन मौजमजा करतात. अपंगांचे मानसिक अपंगत्व अशा प्रसंगामधून बऱ्याच प्रमाणात कमी करण्याचा प्रयत्न लेखिकेने केलेला आहे. समाजामध्ये अपंगांना त्यांचे स्थान मिळवून देण्यासाठीचे हे प्रयत्न झालेले आहेत. लेखिकेची संवेदनशीलता आणि मानसशास्त्रीय विचारणी यातून असे यशस्वी प्रयोग करण्यात आले आहेत.

२. शिबिरांच्या माध्यमातून मानसिक पुनर्वसन -

लेखिकेने अपंगांना मानसिकदृष्ट्या सक्षम करण्यासाठी शिबिरांच्या माध्यमातून अपंगांना समाजासमोर आणण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. अपंगांना स्वतः शिबिरामध्ये भाग घेऊन नवीन नवीन गोष्टी शिकवण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. शिबिरामधून अपंगांनी बरेच काही शिकून घेतलेले आहे. शिबिरातून एक नवीन दृष्टिकोन अपंगांपुढे मांडलेला आहे ज्यामधून अपंग सक्षम झालेले आहेत. शिबिरांमधून अपंगांनी संस्थेला आर्थिक मदत मिळवून दिलेली आहे. अपंगांना त्यांच्या गरजेच्या वस्तू शिबिरातून मिळालेल्या आहेत. वैद्यकीय तपासणीत कॅलिपर्स व ट्राससिकल्सची गरज असलेल्यांना त्या गोष्टी शिबिरामधून मिळालेल्या आहेत. शिबिरामधून अनेक अपंगांना स्वयंपाक शिकण्यास मिळालेला आहे. अनेक प्रकारच्या वैद्यकीय तपासण्या या शिबिरात झाल्याने अनेक अपंग त्याचा फायदा घेतात. अनेक प्रकारच्या शस्त्रक्रिया या अस्थिरोग तज्ञांच्या साहाय्याने केल्या जातात. अनेक सांस्कृतिक कार्यक्रम घेऊन त्यातून अपंगांना मनोरंजन करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. अशा शिबिरांमधून अनेक अपंग स्वतःला सिद्ध करून दाखवतात.

३. क्रीडा स्पर्धांच्या माध्यमातून मानसिक पुनर्वसन -

अपंगांच्या क्रीडा स्पर्धा हे ऐकताना कानावर विश्वास बसणार नाही. पण हे लेखिकेने शक्य करून दाखविले आहे. अपंगांच्या क्रीडा स्पर्धा घेऊन त्या जिंकल्या आहेत. अनेक बक्षीसांचा पाऊस पडलेला आहे. हे फक्त लेखिकेने अपंगांप्रती केलेले प्रयत्न अपंगांना अपंगत्वातून बाहेर काढण्यासाठी विविध गोष्टींचा अवलंब करून अपंगांना समाजामध्ये इतर सामान्य लोकांसारखे प्रतिष्ठेचे जगण्यास शिकवले आहे.

लेखिकेने अपंगांच्या क्रीडा स्पर्धा घेऊन त्यांचे वेगळे असे नवीन विश्व निर्माण केलेले आहे. अपंग मुलांनी अनेक क्रीडा स्पर्धातून अनेक लोकांच्या मनामध्ये घर केलेले आहे. स्वतःचे सर्वस्व हरवून खेळणारे अपंग एक अविस्मरणीय खेळ खेळतात. याच्यावर आपले डोळे विश्वास ठेवायला मागत नाहीत. एवढा वास्तव पातळीवर या क्रीडा स्पर्धा अपंगांनी रंगवलेल्या आहेत.

खेळाच्या क्रिकेट सामन्यामध्ये एक हात नसताना एका हातानं गोलंदाजी, फलंदाजी करणारा, झेल घेणारा एक पाय नसताना एका कुबडीच्या साहाय्यानं फलंदाजी करणारा कोणी, असे अनेक अपंग क्रिकेट सामना खेळले. यामध्ये कोण जिंकलं, कोण हरले यापेक्षा अपंग आपले भान हरवून अपंगत्व विसरून खेळलेले आहेत. हे अपंगांचे मन मोकळे हसणे, मनसोकत खेळणे, मनाला स्पर्शून जाते. अपंग मुलांनी जिल्हापातळीवर, राज्यपातळीवर, राष्ट्रीय पातळीवर क्रिकेट सामने गाजवलेले आहेत. क्रिकेट सामन्यामध्ये दोन्ही हात नसलेला महंमद काखेत बॅट धरून चौकार मारतो आणि इतर मुलं कुबड्यांसहित अप्रतिम खेळ खेळतात हे अपंग मुलांचे शारीरिक व मानसिक अपंगत्वावरचे यशच म्हणावे लागेल. प्रयत्नाने पंगू पर्वत पार करू शकतात हे संस्कृत नाटक व सुभाषित आपल्या जीवनात सत्यसृष्टीत उतरविण्याचे महान कार्य लेखिकेने केलेले आहे.

४. समुपदेशनाच्या माध्यमातून मानसिक पुनर्वसन -

अपंगांना जशी अन्नाची गरज आहे तशीच प्रेमाची, एखाद्याच्या सहानुभूतीची, आधाराचीही गरज आहे. लेखिकेने अपंगांना प्रेमाने, मायेने आपलंस केलेले आहे. ज्यामुळे अपंग स्वतःच्या कुटुंबापेक्षा या संस्थेमध्ये आनंदी असलेले पहावयास मिळतात. उचगावचे वसतिगृह म्हणजे हक्काचं घर अपंगांना लाभले आहे. अपंगांना मानसिक पाठबळ लेखिकेने दिलेले आहे त्यामुळे अपंग लगेच संस्थेत मिसळलेले आहेत. अपंगांना नैराश्याच्या गर्तेतून बाहेर काढून त्यांना अपंगत्वावर मात कशी करावी तसेच अपंगांचे आयुष्य चार भिंतीत नसून उंच भरारी घेऊन जगाला आपले अस्तित्व दाखवून देऊन दुसऱ्यांना मदत करून आपलंस करून घ्यावं हे शिकवण्याचा प्रयत्न वसतिगृहामध्ये लेखिकेने केलेला आहे. अनेक अपंग लेखिकेच्या प्रेमामुळे, प्रेरणेमुळे, मदतीमुळे जगले, वाढले, त्यांच्यासाठी लेखिका खूप महत्त्वाच्या आहेत. स्पर्धेच्या युगात, मेहनतीच्या पराकाष्ठेत व कल्पक निर्मितीत आणि दुर्दम्य इच्छाशक्तीत या संस्थेतील प्रत्येक सदस्य

कुठेच कमी पडत नाही. ही निर्मिती लेखिकेची आहे. त्यांनी अपंगांना पायाखाली भूमी आणि बुद्धिचातुर्याला आकाश दिले आहे.

५. विवाह जुळणीच्या माध्यमातून मानसिक पुनर्वसन -

प्रत्येकाच्या आयुष्यामध्ये 'विवाह' या गोष्टीला खूप महत्त्व आहे. पण अपंगांचे कसले विवाह करता ? असे एखादे कोणती म्हटले तर त्यात वावगे काय ? असे आपणासही वाटेल; पण या आत्मकथनामध्ये लेखिकेने अशक्य कोटीतील गोष्टी करून दाखवलेल्या आहेत. अपंगांचे विवाह करून त्यांना एक नवीन सृष्टी निर्माण करून दिलेली आहे. अपंगांनाही जगण्याचा पूर्ण अधिकार आहे आणि त्यांनी विवाह करून स्वतःचे जगणे सोईस्कर करण्याचा प्रयत्न लेखिकेने केलेला आहे. संस्थेतील अनेक अपंग विवाह करून संपन्न जीवन जगत आहेत. अपंगांना मिळणारी हीन वागणूक, अपंगांचे अपंगत्व या अडचणींमधून अपंग बाहेर निघून आपल्या स्वतःसाठी असे जगण्यास शिकायला लागले.

लेखिकेने संस्थेमध्ये विवाह जुळणी हा प्रकार नव्यानेच सुरू केल्याने अनेक अपंगांची अपूण राहिलेली स्वप्ने पूर्ण होताना या संस्थेमध्ये आपण पाहतो. संस्थेतील अपंग आपल्या पसंतीच्या अपंगाबरोबर निवड करून पुढील आयुष्य सुखासमाधानाने घालवत आहेत. या विवाह जुळणी पद्धतीने अनेक अपंगांना जगण्याची एक नवीन दिशा मिळालेली आहे. स्वतः अविवाहित राहूनही सामाजिकदृष्टीने विचार करून हाही एक स्वतंत्र प्रकल्पच लेखिकेने संस्थेसाठी उभारला आहे. त्यांच्या उदात्त ध्येयाची प्रचिती येथेही येते.

अपंगांना मिळालेले यश :-

संस्थेमध्ये लेखिकेने अपंगांचे शारीरिक, मानसिक पुनर्वसन करण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. या पुनर्वसनाने अपंग हे आपली सर्व कामे इतरांकडून करून घेत होते तेच अपंग आज संस्थेमध्ये साहित्य निर्मिती करतात. हे मोठे यश लेखिकेला मिळालेले आहे. संस्थेत येणारा प्रत्येक अपंग हा प्रत्येक वेगळ्या अपंगत्वाने ग्रासलेला आहे. पण वसतिगृहामध्ये राहताना सर्व एकाच छताखाली राहतात. यांच्यामध्ये कोणत्याही प्रकारचा भेदभाव नाही की जाती धर्मावरून मतभेद नाहीत. एकाच आईची लेकरे असल्यासारखी ही अपंग मुले एकत्र नांदतात. संस्थेमध्ये काही वेळा पॅराप्लेजिक मुलांचे नैसर्गिक विधीमुळे कपडे खराब झाले तर कोणीही अपंग त्याला हसत नाही की त्याची चेष्टा करत नाही. त्याला होईल ती मदत इतर अपंग करतात. व्हीलचेअर असणाऱ्या अपंगांना पुढे ढकलण्याचे काम

इतर अपंग करतात. यावरून संस्थेमध्ये लेखिकेने केलेले संस्कार मुलांना असे वागण्यास शिकवतात.

संस्थेमध्ये ज्या मुलांना दोन्ही हात नाहीत ती मुले आपली सर्व कामे पायाने करतात. त्यांना कोणत्याच गोष्टीचा संकोच वाटत नाही. ज्या मुलाला दोन्ही हात नाहीत, दोन्ही पाय नाहीत तो मुलगा पोहण्यामध्ये पहिला नंबर काढतो. सामान्य माणसांना ज्या गोष्टी करणे शक्य नाही ते या अपंगांनी करून दाखवले आहे. वसतिगृहातील सर्व अपंग स्वतःची सर्व कामे स्वतः करतात. कोणाच्या आधाराशिवाय ही आपली सर्व कामे कोणत्याही प्रकारचा कमीपणा न मानता कोणतेही काम करताना अपंग दिसतात. संस्थेमध्ये लागणारे कॅलिपर्स, कुबड्या स्वतःच्या प्रशिक्षण केंद्रामध्ये अपंग बनवतात. आता इतरांवर अपंग अवलंबून राहत नाहीत. त्याचप्रकारे अपंग असणाऱ्या संस्थेच्या जुन्या लाभार्थींच्या सुतारकामाच्या साहाय्याने आधुनिक फर्निचरचे प्रशिक्षण घेऊन त्यांच्याकडून बनवून घेतलेले टेबल, कपाटे. शिवाजी विद्यापीठाचे कुलगुरू प्रा.द.ना. धनागरे यांनी टेबलाची गुणवत्ता पाहून प्रशंसेचे उद्गार काढले, लेखिकेच्या मनाला समाधान मिळाले. अपंगांच्या पुनर्वसनात जात, धर्म, लिंग, वर्ग, वर्ण भेदातील समावेश आहे, आचार-विचार आहेत. त्यामुळे सर्वार्थाने हे एक असामान्य कार्य होय.

निष्कर्ष

लेखिकेच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण कशी झालेली आहे या विषयीची माहिती बालपण, तारुण्य, जीवनसंघर्ष, यशाची वाटचाल या भागात प्रत्ययास येते. बालपण या प्रकरणामध्ये लेखिकेच्या स्वभावाची वेधक वैशिष्ट्ये येतात. प्रेमळ कुटुंबिय, अबोल सोशिकता, उच्च विचारशीलतेच्या संस्कार, श्रमप्रतिष्ठेचे बाळकडू, प्रखर तत्त्वनिष्ठा, समंजस मैत्रीभाव, कलासक्ती, अशुभाचा संकेत, संवेदनशीलता व सृजनशीलता, झुंजार साधकाची वृत्ती, आत्मविश्वास, आत्मभान व ध्येयनिष्ठा अशा वैशिष्ट्यांनी युक्त असे बालपणापासूनचे लेखिकेचे व्यक्तिमत्त्व घडत गेलेले आहे.

तारुण्य हे मरणप्राय वेदनांनी भरलेले, मनाविरुद्ध घडणाऱ्या गोष्टी, शिक्षणाची झालेली वाताहत, यामुळे लेखिकेच्या मनाची असणारी दुःखी भावना, त्यामधून अश्रू आवरणे आणि वास्तवाचा विचार करायला लेखिकेच्या मनाने केलेली तयारी, लेखिका स्वतः

कोसळताना सावरायचे कसे याच्या शोधातून अचानक झालेला बदल, ज्यामधून लेखिकेचे मन निराशेच्या गर्तेत जाण्याऐवजी लेखिकेच्या मनाने उसळण्याची उलटी प्रतिक्रिया सुरू केलेली आहे. लेखिकेने घेतलेल्या आत्मशोधाचा हा प्रत्यय असतो.

संघर्षामध्ये लेखिकेबरोबर कुटुंबिय, सहकारी त्यांच्या मदतीला आलेले आहेत. केलेला संघर्ष अपंगांसाठीचा, त्यांच्यासाठी संस्थेच्या उभारणीसाठीचा आहे. लेखिकेने संस्था उभारणीसाठी, तिच्या बळकटीसाठी अनेक अडचणीतून जाणाऱ्या लेखिका, त्या अडचणी सोडवण्यासाठी नवीन मार्ग शोधणाऱ्या लेखिका, अनेक वेळा माणसांशी झगडणाऱ्या लेखिका आत्मकथनात भेटतात. लेखिकेला आर्थिक बाजूचा विचार करून ती सांभाळण्यासाठी संघर्ष घावा लागलेला आहे.

यश मिळण्यासाठीचा लेखिकेचा खटाटोप येथे आलेला आहे. अपंगांचे शारीरिक पुनर्वसन हे कृत्रिम साधनांच्या वापराने, शस्त्रक्रिया करून, व्यायाम व उपचार पद्धतीच्या वापराने केलेले आहे. अपंगांचे मानसिक पुनर्वसन हे सहलींच्या माध्यमातून, शिबीरांच्या माध्यमातून, क्रीडा स्पर्धांच्या माध्यमातून, समुपदेशनाच्या माध्यमातून, विवाह जुळणीच्या माध्यमातून केले आहे. असे अपंगांचे शारीरिक व मानसिक पुनर्वसन केल्यानेच अपंग सक्षम बनलेले आहेत. अशा प्रयत्नांमधूनच यशाची वाटचाल झालेली आहे.